

nordisk ARKIVNYTT

2 • 2009

Pappershistorisk
databas öppnad

62

Marinarkeologi och arkiv –
ett aktuellt svenskt exempel

64

Arkivernes møde
i Egilsstaðir

72

Holger Danske
likviderede 200 stikkere

75

Spor gjennom
ingenmannsland

97

nordisk ARKIVNYT

Årgang 54 2009 nr 2

HOVEDREKAKTØR

Eiríkur G. Guðmundsson
Nationalarkivet, Reykjavík
e-post: eirikur@skjalasafn.is

LOKALREKAKTØRER

Danmark

Leon Jespersen
Rigsarkivet
Rigsdagsgården 9
DK-1218 København K
Tel.: (+45)33 95 41 01
e-post: lj@ra.sa.dk

Finland

Pertti Hakala
Riksarkivet
Box 258. FIN-00171 Helsingfors
Tel.: (+358) 22 85 21
e-post: pertti.hakala@narc.fi

Island

Thorsteinn Tryggvi Músson
Regionalarkivet Selfoss
Austurvegi 2, 800 Selfoss
e-post: thorsteinn@skjalasafn.is

Norge

Maria Press
Statsarkivet i Trondheim
Maskinistgata 1
N-7042 TRONDHEIM
Tel.: (+47)73 88 45 00
e-post: maria.press@arkivverket.no

Sverige

Maria Nordström Järnryd
Riksarkivet
Box 12541
S-10229 STOCKHOLM
Tel.: (+46)87 37 63 36
e-post: maria.nordstrom@riksarkivet.ra.se

NA udkommer fire gange om året.
ISSN 0546 2851

Layout: Prentsníð ehf
Trykkeri: Prentmet ehf

Retur

Þjóðskjalasafn Íslands
(Islands Nationalarkiv)

Hovedredaktøren

Kære læser,

En poetisk sommerhilsen fra Sagaøen:

*Forårsbebuder trofast, fugl som spædt
la'r vingen glitre i det vejløst høje
til somrens dal og slipper sangen løs,
hils du en engel som går trøjeklædt,
rød kvast har huen, og om du får øje
dér på en drossel, da er det min tøs.*

Med disse linjer fra Jónas Hallgrímsson, *Jeg beder jer hilse*, som han skrev i Sorø i foråret 1844, føles det som om at sommeren er på vej.

Finske nyheder præsenteres i tre artikler. Først omtales den finsk-russiske udstilling om det autonome Finland i 1808–1820. Rigsarkivet har i denne anledning samarbejdet med arkiver i Rusland. Økonomiske vanskeligheder, udlicitering og nedskæringer indenfor arkivværket bliver også omtalt. Derefter følger en interessant nyhed om en papirhistorisk database.

Arkivforskning har kastet lys over mange spørgsmål, som marinearkæologer har stillet angående Dalarövræget. Fra Sverige kommer der en artikel om det arbejde, som både har fundet sted i arkiverne og udenfor Dalarö. Den anden artikel handler om Rigsregistraturet, dvs. afskrifter af udgåede breve fra Kancelliet i årene 1523–1718, som skal digitaliseres.

Fra Island berettes der om Nationalarkivets og regionalarkivernes møde i Egilsstaðir, hvor omdefinering af arkivernes virksomhed var hovedtemaet. Revideringen af håndbog for de islandske kommuners arkivering fra 1997, som formentlig ser dagens lys til efteråret, er også omtalt.

Fra Danmark, Færøerne og Grønland kommer der flere artikler. Først skildres modstandsgruppen Holger Danskes likvideringer under besættelsestiden. Statens Arkiver har ansvar for et indsamlings- og bevaringsprojekt af digitale private arkivalier, som kører indtil 2012. Det bliver spændende at se resultatet, fordi der ikke kan stilles krav om systemuafhængige versioner af disse arkivalier.

Det Grønlandske indslag handler om M/S Hans Hedetofts forlis for 50 år siden, hvor en fjerdedel af Grønlands arkivalier gik tabt, og fra Færøerne følger en redegørelse over et samlet slægtsregister for alle færingar i de sidste 200 år. Landsskjalasavnið står bl.a. for skanning af kirkebøger og indtastning.

Temaet for de norske bidrag er arkivformidling og digitalisering, som ofte før. Det første indlæg handler om studietilbud i formidling af historiske arkiver. Det er den norske regerings satsning på den digitale kulturarv, som Ivar Fønnes fokuserer på i rigsarkivarens spalte. Rigsarkivets medarbejder må fremlægge holdbare metoder angående langtidbevaring af arkivalier og præsentation på nettet osv. for at kunne indfri politikernes ideer om formidling og bevaring af kulturarven. Herefter rettes fokus på det fjerde norske arkivmøde i Bergen. Det sidste bidrag fra Norge handler om at spille teater i arkiverne og på den måde at lære ungdommen om historie og anvendelse af kildemateriale.

Udover disse artikler opfordres læserne også til at læse de mange andre spændende bidrag i bladet. Forhåbentlig ses vi til Nordiske Arkivdage i Trondheim 2.–5. september.

God læselyst

Eiríkur G. Guðmundsson

Nordisk Arkivnyt

udgives af Þjóðskjalasafn Íslands (Islands Nationalarkiv)

E-post: na@arkivnyt.nu • www.arkivnyt.nu

Laugavegur 162 • IS-105 Reykjavík, Island

Tel.: +354 590 33 00 • fax: +354 590 33 01

kulturförbindelserna under 1800- och 1900-talet hade genomförts 2000 och 2001. Efter förhandlingar, i både Moskva och S:t Petersburg, stod det klart att det ryska arkivverket (Rosarchiv) var berett och att utställningar kunde arrangeras med Ryska historiska statsarkivet (RGIA) i S:t Petersburg. Även andra ryska arkiv blev sedermera kontaktade och ställde upp med material av finländskt intresse; utställningsprojektet kom därför att omfatta också Ryska krigshistoriska statsarkivet (RGVIA), Ryska federationens statsarkiv (GARF) och Ryska utrikesministeriets avdelning för historisk dokumentation (AVP RI MID Rossii).

Koordineringen av de ryska insatserna anförtröddes avdelningschef Tatjana Zanina vid Rosarchiv. Ansvarig för förhandlingarna med de ryska arkivmyndigheterna har varit arkivrådet Eljas Orrman, och själva genomförandet av utställningsprojektet anförtröddes projektchef Pertti Hakala vid RA. För planeringen av utställningens layout och upphängning stod fil.dr Simo Muir.

Redan den bilaterala dimensionen och utställningens tema – ett avgörande skede i Finlands historia – förutsatte ett ambitiöst grepp. Det gällde att åstadkomma en utställning med relevant material av

mer allmänt intresse, samt att producera en utställningspublikation som inte blev en dagslända. RA gav därför docent Jyrki Paaskoski, som i sin forskning behandlat rysk-finländska frågor, i uppdrag att skriva en längre introduktion till utställningstemat, för nämnda publikation. Han deltog aktivt i framvakandet av lämpligt material för utställningen som fick rubriken *Det ryska kejsardömet och tillkomsten av storfurstendömet Finland 1808–1820*.

Valet av ett längre tidsperspektiv gjorde det möjligt att avvika från den sedvanliga fokuseringen på uttryckligen året 1809, eller Finska kriget 1808–09, och att bättre belysa den finländska autonomins formativa decennium, dvs. de år då Finland fick en egen centralförvaltning och egen representation i S:t Petersburg. – Att det samtidigt på ett annat sätt blev möjligt att förse utställningen med vackra föremål: porträtt, objets d'art och möbler etc., kunde förväntas öka publikens intresse; de renodlade dokumentutställningarna har sällan varit kioskvärtare. Särskilt Museiverket lånade beredvilligt flera föremål, bl.a. en kanon (vikt 700 kg).

Resultatet, utställningen *Det ryska kejsardömet och tillkomsten av storfurstendömet Finland 1808–1820*, omfattar ca 200 objekt, vilka grupperats tematiskt inom en kronolo-

gisk ram från Tilsitavtalet 1807 till kejsar Alexander I:s resa i Finland 1819.

I utställningen ingår centrala dokument såsom konventionen om fästningen Sveaborgs kapitulation 6.4.1808, avtalet om finska arméns kapitulation i Kalix 25.3.1809, Alexander I:s regentförsäkran i Borgå 27.3.1809, freden i Fredrikshamn 17.9.1809, friherre G.M. Armfelts förslag om förening av Gamla Finland (Viborgska guvernementet) och övriga Finland hösten 1811 och en hel del material som belyser tillkomsten av det autonoma Finlands centralförvaltning. Andra dokument är av personligare karaktär: konung Gustav IV Adolfs vädjan hos ryske kejsaren om skonsam behandling av finnarna 7.9.1808 (skickad mitt under pågående krig!), överstelöjtnant J.Z. Dunckers sista brev till sin maka 28.6.1809, hovmarskalk S.A. Pipers skildring av konung Gustav IV Adolfs arrestering 16.3.1809, Armfelts trohetsed till Rysslands kejsare 1811, en fattig veterans anhållan om understöd 1827, pass utfärdade för finnar som flyttar till S:t Petersburg, kapten P.A. Bergenstråles meritförteckning som vittnar om en karriär i svensk tjänst till 1810 och därefter i rysk från 1812 mot Napoleon m.m.

Utställningen öppnades 20.4.

Stramt ekonomiskt läge för Arkivverket

2009 av statssekreterare Risto Volanen, som har en central ställning i finska statsrådets kommitté för Märkesåret 1809. Av en slump rådde Rysslands president Dmitrij Medvedev samtidigt befinna sig i Helsingfors, och ännu en knapp vecka före statsbesöket var hans och därmed också president Tarja Halonens närvaro vid invigningen inplanerad. Så gick det tyvärr inte; annat program tog över och därmed var även den ryska närvaron vid invigningen kringskuren. På grund av arkivförhandlingar på finländskt initiativ i samband med statsbesöket kunde inte heller generaldirektörerna för finska och ryska arkivverken närvara. För övrigt var uppslutningen god.

Utställningen i finska riksarkivet är öppen för allmänheten 21.4–17.9.2009. Pendangutställningen i Ryska historiska statsarkivet (RGIA) i S:t Petersburg torde öppnas senhösten 2009. I samband med utställningen i Helsingfors utkom även en trespråkig (finsk-svensk-ryska) utställningspublikation på 198 sidor. ♦

Skribenten har varit projektchef med ansvar för Märkesåret 1809 vid Riksarkivet

Det försämrade allmänna ekonomiska läget börjar snabbt få återverkningar inom det finländska arkivverket, som utöver stigande fastighets- och personalkostnader (se NA 1/2009, s. 18) också måste tampas med andra, mer eller mindre oväntade, utgifter. Utlokaliseringen av Arkivverkets betalningstrafik och annan ekonomieförvaltning till en servicecentral (se NA 2/2008, s. 81) har hittills inte frigjort nämnvärda resurser för Arkivverkets kärnverksamhet; de personer som förut svarade för dessa uppgifter vid Arkivverket har i större utsträckning än väntat fått handleda och övervaka skötseln av de utlokaliserade funktionerna. Det har inte hindrat servicecentralen att ta duktigt betalt för sina tjänster.

Läget lättade något då Riksdagen 20.3.2009 beviljade 200.000 euro för täckande av Arkivverkets ökade kostnader p.g.a. stegrad hyra för Tavastehus landsarkivs nya byggnad (den öppnas i höst), den samlade hyresindexeffekten för år 2005–2008, de höjda energikostnaderna och Arkivverkets övergång till kund hos

Pertti Hakala

Statskontorets servicecentral tidigare än planerat (tilläggsstatsförslag för 2009). Medlen beviljades vid behandlingen av regeringens första tilläggsstatsförslag för detta år som innehöll också annat av intresse.

Drastiska åtgärder har även vidtagits inom Arkivverket. Nyrekryteringen av personal har upphört tillsvidare, vilket i och för sig är i samklang med produktivetsprogrammet för statsförvaltningen (se NA 1/2008, s. 19). Ytterligare en åtgärd har vidtagits: Forskarsalarnas öppethållningstider har inskränkts; sålunda stängs Riksarkivets forskarsalar fr.o.m. 1.4.2009 redan kl. 18, och på lördagar öppnas de inte alls.

Denna åtgärd som i praktiken gjort det omöjligt för dem som ännu är i arbetslivet att forska på sin fritid i Riksarkivet har väckt kraftiga protester. Frågan om öppethållningstiderna tas upp på nytt i höst. ♦

Pappers- historisk

databas öppnad

István Kecskeméti

Den pappershistoriska forskningen i Finland har länge i första hand varit företrädd av ingenjör Kurt K. Karlssons klassiska arbete *Finlands handpappersbruk – vattenmärken, ägare och anställda*, som utgavs 1981 av Finska pappersingenjörssällskapet. Karlsson var på 1980-talet viceordförande i den nordiska föreningen för pappershistoriker, och styrelsemedlem i Internationale Arbeitsgemeinschaft der Pappershistoriker, och därmed en välkänd gestalt bland fackfolk inom detta exklusiva gebit.

Informationen om handpappersbruken och det papper som de tillverkat utökades 29.4.2009, vid det evenemang som markerade öppnandet av en pappershistorisk databas. Efter föredrag om papprets ankomst till Norden av emeritusöverbibliotekarie Esko Häkli och om Tomasböle handpappersbruk, av utvecklingschef István Kecskeméti, ägde det högtidliga öppnandet rum i Riksarkivet.

Med den nyöppnade pappershistoriska databasen <http://kronos.narc.fi/paperi/> har ytterligare

[illegible]

ett steg tagits inom dokumentationen och klassificeringen av de historiska handgjorda papperen främst från Finland. Även papper från andra länder, och särskilt från de områden som under längre eller kortare tid i likhet med Finland utgjorde Svea rike (dagens Sverige, Estland) har dokumenterats i databasen. Sökningen av information om papper i databasen är kostnadsfri och kräver inga lösenord; databasen är tillgänglig på Arkivverkets webbplats.

Databasen har planerats av utvecklingschef István Kecskeméti

vid Riksarkivet. Han har förut verkat vid Designinstitutet EVTEK, och där skapat den engelskspråkiga *Paper Identification Database* som utgör grunden för den nya databasen. Arbetet med databasen och dokumentationen av papperet som tillverkats vid Tomasböle pappersbruk (det första i Finland) har understötts av Finska Kulturfonden. Överföringen av den pappershistoriska databasen till Riksarkivet (i mars 2009) öppnade möjligheter till komplettering med exempel från i första hand arkivverkets bestånd.

Det ambitiösa syftet med den pappershistoriska databasen är att öka kännedomen om det finländska handgjorda papperets historia och om de 13 handpappersbruken i Finland, samt tillhandahålla bättre identifikationsmöjligheter. Information om handpappersbruken och de hantverksmässiga metoderna fogas till sidorna. I pappershistoriskt avseende är vattenstämpelarna viktiga, men också andra spår av papperstillverkningen (typer av viror och de spår de efterlämnat etc.) dokumenteras. Pappersformat, färg, fibersammansättning och limningsmetoder ger yt-

terligare information om papperen, och bilder av dem fogas till databasen. Databasen möjliggör olika sökningar, och innehåller dessutom historisk information, grupperad enligt land och enligt handpappersbruk. Efter utvidgning kommer databasen att fungera som en viktig referens även vid identifikation av historiskt papper från andra länder. Den är i enlighet med allt vanligare praxis i Finland tillgänglig på finska och engelska.

I år inleds dokumentationen av det finländska historiska papperet i Riksarkivets samlingar; papperet i Nationalbibliotekets Ptolemaios-kartsamling kommer också att dokumenteras. Pappersprover vilka tillhört Pappersmuseet i Esbo kommer att överföras till Riksarkivet och dokumenteras.

Den pappershistoriska databasen innehåller, efter en uppdatering 12.4.2007, 363 pappersprover. För mer uppgifter se István Kecskeméti: *Paper Identification Database*, IADA *Papier Restaurierung*, nr 3/2006; *Paper Identification Database, a novel tool for paper characterization and documentation. A case study of early Finnish handmade paper documentation*. IPH [= Interna-

tional Association of Paper Historians] 28th yearbook, Capellades/Barcelona 2006; *Papyruksesta megabitteihin: Arkisto- ja valokuva-kokoelmien konservoinnin prosessin hallinta* (anmäld i NA 2/2008). ♦

Skribenten är utvecklingschef vid Riksarkivet.

Databasens innehåll (tillgängligt på finska och engelska)

För det handtillverkade papperets del dokumenteras inte bara vattenstämplarna utan även andra spår av tillverkningen: spår och detaljer p.g.a. typer av vira, pappersformat, fibersammansättning m.m.

Den pappershistoriska databasens innehåll är grupperat på följande sätt:

Basinformation

Typ av papper

Arabiskt papper
Handtillverkat lumppapper
Papper tillverkat med cylinderviramaskein
Österländskt handgjort papper
Industriellt obeklätt papper
Industriellt beklätt papper
Transparent papper
Övrigt papper

Vattenstämpel

Visuella iakttagelser

Mått

Fiberanalys och kemiska test

Aciditet

Uppgifter om pappersprover

Illustrationer

Slutanvändning av papper

Marinarkeologi och arkiv

– ett aktuellt svenskt exempel

■ Ett hjul till kanonlavett och en framstickande pistolkolv ombord på Dalarövraket.

Foto: Jens Lindström, Statens Maritima Museer.

Ann Hörsell

De flesta turister som besöker Sveriges huvudstad Stockholm besöker också Vasamuseet. År 2008 hade museet över 1,1 miljoner besökare och skeppet betraktas som stadens största turistattraktion. När man står i den centrala hallen och betraktar det mäktiga skrovet är det få som känner till att bakom det hela ligger en stor forskningsinsats i de svenska arkiven.

Marinteknikern och amatörforskaren Anders Franzén (1918–1993) hade tidigt insett att förutsättningarna för att vraken efter sjunkna fartyg skulle vara bevarade var extremt goda i Östersjön genom frånvaron av skeppsmask. Franzén bedrev en omfattande arkivforskning och cirka 1950 hade han sammanställt en lista på ett dussintal fartyg och medverkade till lokaliseringen av flera vrak. Från 1953 koncentrerade han sig på att finna Vasa och 1956 efter närmare två års letande i Stockholms ström lyckades han. Att vraket skulle undersökas och bärgas sågs från början inte som självklart. Genom en omfattande lobbyverksamhet lyckade Franzén till slut se till att en projektorganisa-

■ Ombord på vraket finns det gott om föremål såsom dessa bartmankrus.

Foto: Jens Lindström, Statens Maritima Museer.

tion bildades med berörda myndigheter och privata sponsorer. Efter fem år lyftes skeppet slutligen till ytan 1961.

Att söka information i de svenska arkiven efter förlista fartyg är mödosamt, oavsett om man som Franzén utgår från en uppgift i arkivhandlingarna om en viss händelse och söker förlisningsplatsen eller om man istället utgår från ett påträffat vrak. Bristande tid för arkivsökning, bristande kunskaper om källor och äldre tiders förvalt-

ning liksom äldre tiders handstil är många gånger hinder för en effektiv sökning. En reell samverkan mellan arkeologer och historiker eller arkivarier är fortfarande ovanligt och många av de fall där ett vrak identifierats har detta skett genom omfattande arkivsökningar utförda av privatpersoner utanför institutionernas ramar. Behovet av att knyta närmare kontakter mellan kulturarvsinstitutionerna har det senaste året aktualiserats av exempel Dalarövraket.

Inventarier På R.^{de} L.^{de} N.^{de} för R.^{de} R.^{de}
År 1653 den 14. Aprilis.
Fränks. Länmet.

Frönka Lejonet.

Every all his full power as he can

3rd Floor - Kunkin.

Th. W. W. W. W. W.

$\frac{3}{2} \frac{1}{2}$ An. An. 2y8.

1st Rebe

1. Großhau.

3 near Thompson's Landing
at 1st St. S. E. C. 21

3 near Rivermouth
4 the fall of the river
80 1/2 the fall of the river

80 1/2 lbs. Gall. Beef Tallow

5th Aug 1890

5te 1ste flögge
3te 2te flögge
5te 3te flögge für platur.
Kont. 1798.

1. *Prunella* 44

1. *Agrostis grisea*, var. 3. *Agrostis*.
2. *A. grisea*, var. 3. *A. grisea*.

1 - Hand examined & given

1st. *halimifera* s.

1 Ensl für A. 1817

Das kleine, feine, feine, feine

myself allow fine fiddle to the by fiddle

Andros. - Negro island, fish, fowling and game
tropical forest island

Sp. Virens and *Hare.*

1. Die Privilegien. b) Die Privilegien.

1 Ny. Dubal

forlorn. ⁴ ⁵ ⁶ ⁷ ⁸ ⁹ ¹⁰ ¹¹ ¹² ¹³ ¹⁴ ¹⁵ ¹⁶ ¹⁷ ¹⁸ ¹⁹ ²⁰ ²¹ ²² ²³ ²⁴ ²⁵ ²⁶ ²⁷ ²⁸ ²⁹ ³⁰ ³¹ ³² ³³ ³⁴ ³⁵ ³⁶ ³⁷ ³⁸ ³⁹ ⁴⁰ ⁴¹ ⁴² ⁴³ ⁴⁴ ⁴⁵ ⁴⁶ ⁴⁷ ⁴⁸ ⁴⁹ ⁵⁰ ⁵¹ ⁵² ⁵³ ⁵⁴ ⁵⁵ ⁵⁶ ⁵⁷ ⁵⁸ ⁵⁹ ⁶⁰ ⁶¹ ⁶² ⁶³ ⁶⁴ ⁶⁵ ⁶⁶ ⁶⁷ ⁶⁸ ⁶⁹ ⁷⁰ ⁷¹ ⁷² ⁷³ ⁷⁴ ⁷⁵ ⁷⁶ ⁷⁷ ⁷⁸ ⁷⁹ ⁸⁰ ⁸¹ ⁸² ⁸³ ⁸⁴ ⁸⁵ ⁸⁶ ⁸⁷ ⁸⁸ ⁸⁹ ⁹⁰ ⁹¹ ⁹² ⁹³ ⁹⁴ ⁹⁵ ⁹⁶ ⁹⁷ ⁹⁸ ⁹⁹ ¹⁰⁰ ¹⁰¹ ¹⁰² ¹⁰³ ¹⁰⁴ ¹⁰⁵ ¹⁰⁶ ¹⁰⁷ ¹⁰⁸ ¹⁰⁹ ¹¹⁰ ¹¹¹ ¹¹² ¹¹³ ¹¹⁴ ¹¹⁵ ¹¹⁶ ¹¹⁷ ¹¹⁸ ¹¹⁹ ¹²⁰ ¹²¹ ¹²² ¹²³ ¹²⁴ ¹²⁵ ¹²⁶ ¹²⁷ ¹²⁸ ¹²⁹ ¹³⁰ ¹³¹ ¹³² ¹³³ ¹³⁴ ¹³⁵ ¹³⁶ ¹³⁷ ¹³⁸ ¹³⁹ ¹⁴⁰ ¹⁴¹ ¹⁴² ¹⁴³ ¹⁴⁴ ¹⁴⁵ ¹⁴⁶ ¹⁴⁷ ¹⁴⁸ ¹⁴⁹ ¹⁵⁰ ¹⁵¹ ¹⁵² ¹⁵³ ¹⁵⁴ ¹⁵⁵ ¹⁵⁶ ¹⁵⁷ ¹⁵⁸ ¹⁵⁹ ¹⁶⁰ ¹⁶¹ ¹⁶² ¹⁶³ ¹⁶⁴ ¹⁶⁵ ¹⁶⁶ ¹⁶⁷ ¹⁶⁸ ¹⁶⁹ ¹⁷⁰ ¹⁷¹ ¹⁷² ¹⁷³ ¹⁷⁴ ¹⁷⁵ ¹⁷⁶ ¹⁷⁷ ¹⁷⁸ ¹⁷⁹ ¹⁸⁰ ¹⁸¹ ¹⁸² ¹⁸³ ¹⁸⁴ ¹⁸⁵ ¹⁸⁶ ¹⁸⁷ ¹⁸⁸ ¹⁸⁹ ¹⁹⁰ ¹⁹¹ ¹⁹² ¹⁹³ ¹⁹⁴ ¹⁹⁵ ¹⁹⁶ ¹⁹⁷ ¹⁹⁸ ¹⁹⁹ ²⁰⁰ ²⁰¹ ²⁰² ²⁰³ ²⁰⁴ ²⁰⁵ ²⁰⁶ ²⁰⁷ ²⁰⁸ ²⁰⁹ ²¹⁰ ²¹¹ ²¹² ²¹³ ²¹⁴ ²¹⁵ ²¹⁶ ²¹⁷ ²¹⁸ ²¹⁹ ²²⁰ ²²¹ ²²² ²²³ ²²⁴ ²²⁵ ²²⁶ ²²⁷ ²²⁸ ²²⁹ ²³⁰ ²³¹ ²³² ²³³ ²³⁴ ²³⁵ ²³⁶ ²³⁷ ²³⁸ ²³⁹ ²⁴⁰ ²⁴¹ ²⁴² ²⁴³ ²⁴⁴ ²⁴⁵ ²⁴⁶ ²⁴⁷ ²⁴⁸ ²⁴⁹ ²⁵⁰ ²⁵¹ ²⁵² ²⁵³ ²⁵⁴ ²⁵⁵ ²⁵⁶ ²⁵⁷ ²⁵⁸ ²⁵⁹ ²⁶⁰ ²⁶¹ ²⁶² ²⁶³ ²⁶⁴ ²⁶⁵ ²⁶⁶ ²⁶⁷ ²⁶⁸ ²⁶⁹ ²⁷⁰ ²⁷¹ ²⁷² ²⁷³ ²⁷⁴ ²⁷⁵ ²⁷⁶ ²⁷⁷ ²⁷⁸ ²⁷⁹ ²⁸⁰ ²⁸¹ ²⁸² ²⁸³ ²⁸⁴ ²⁸⁵ ²⁸⁶ ²⁸⁷ ²⁸⁸ ²⁸⁹ ²⁹⁰ ²⁹¹ ²⁹² ²⁹³ ²⁹⁴ ²⁹⁵ ²⁹⁶ ²⁹⁷ ²⁹⁸ ²⁹⁹ ³⁰⁰ ³⁰¹ ³⁰² ³⁰³ ³⁰⁴ ³⁰⁵ ³⁰⁶ ³⁰⁷ ³⁰⁸ ³⁰⁹ ³¹⁰ ³¹¹ ³¹² ³¹³ ³¹⁴ ³¹⁵ ³¹⁶ ³¹⁷ ³¹⁸ ³¹⁹ ³²⁰ ³²¹ ³²² ³²³ ³²⁴ ³²⁵ ³²⁶ ³²⁷ ³²⁸ ³²⁹ ³³⁰ ³³¹ ³³² ³³³ ³³⁴ ³³⁵ ³³⁶ ³³⁷ ³³⁸ ³³⁹ ³⁴⁰ ³⁴¹ ³⁴² ³⁴³ ³⁴⁴ ³⁴⁵ ³⁴⁶ ³⁴⁷ ³⁴⁸ ³⁴⁹ ³⁵⁰ ³⁵¹ ³⁵² ³⁵³ ³⁵⁴ ³⁵⁵ ³⁵⁶ ³⁵⁷ ³⁵⁸ ³⁵⁹ ³⁶⁰ ³⁶¹ ³⁶² ³⁶³ ³⁶⁴ ³⁶⁵ ³⁶⁶ ³⁶⁷ ³⁶⁸ ³⁶⁹ ³⁷⁰ ³⁷¹ ³⁷² ³⁷³ ³⁷⁴ ³⁷⁵ ³⁷⁶ ³⁷⁷ ³⁷⁸ ³⁷⁹ ³⁸⁰ ³⁸¹ ³⁸² ³⁸³ ³⁸⁴ ³⁸⁵ ³⁸⁶ ³⁸⁷ ³⁸⁸ ³⁸⁹ ³⁹⁰ ³⁹¹ ³⁹² ³⁹³ ³⁹⁴ ³⁹⁵ ³⁹⁶ ³⁹⁷ ³⁹⁸ ³⁹⁹ ⁴⁰⁰ ⁴⁰¹ ⁴⁰² ⁴⁰³ ⁴⁰⁴ ⁴⁰⁵ ⁴⁰⁶ ⁴⁰⁷ ⁴⁰⁸ ⁴⁰⁹ ⁴¹⁰ ⁴¹¹ ⁴¹² ⁴¹³ ⁴¹⁴ ⁴¹⁵ ⁴¹⁶ ⁴¹⁷ ⁴¹⁸ ⁴¹⁹ ⁴²⁰ ⁴²¹ ⁴²² ⁴²³ ⁴²⁴ ⁴²⁵ ⁴²⁶ ⁴²⁷ ⁴²⁸ ⁴²⁹ ⁴³⁰ ⁴³¹ ⁴³² ⁴³³ ⁴³⁴ ⁴³⁵ ⁴³⁶ ⁴³⁷ ⁴³⁸ ⁴³⁹ ⁴⁴⁰ ⁴⁴¹ ⁴⁴² ⁴⁴³ ⁴⁴⁴ ⁴⁴⁵ ⁴⁴⁶ ⁴⁴⁷ ⁴⁴⁸ ⁴⁴⁹ ⁴⁵⁰ ⁴⁵¹ ⁴⁵² ⁴⁵³ ⁴⁵⁴ ⁴⁵⁵ ⁴⁵⁶ ⁴⁵⁷ ⁴⁵⁸ ⁴⁵⁹ ⁴⁶⁰ ⁴⁶¹ ⁴⁶² ⁴⁶³ ⁴⁶⁴ ⁴⁶⁵ ⁴⁶⁶ ⁴⁶⁷ ⁴⁶⁸ ^{469</}

1. *Roridula*

Mr. B. & D.

James H. Brown

John Ferguson from Dage. Laura Ann Ferguson

Daly A. Norton. M^d. D. L.

about 1000 ft. above the base of the hill.

1. *Am. Rose*

Am. Portage

Detto föreläsa

Jameson House,

making bits

Betydligt bättre bevarat än Vasa

Vraket upptäcktes redan 2003 av en grupp privata dykare utanför Dalarö, men positionen och fyndet hemlighölls länge av myndigheterna på grund av risken för plundring. Först 2007 utfärdades dykförbud på vraket. Under våren 2007 påbörjade dykare från Sjöhistoriska museet och Södertörns högskola en första ytlig undersökning. Man konstaterade att vraket troligen var från senare delen av 1600-talet och betydligt bättre bevarat än Vasa. Fartyget är cirka 20 meter långt och står på botten med delar av de två undermasterna intakta. Om bord finns rikligt med föremål – block från riggen, sk. bartmankrus och flaskor, vapen och en kanon. En pistol på övre däck som undersöktes antogs med utgångspunkt från modellen kunna peka på senare delen av 1600-talet. Galjonsfiguren som påträffades liggande intill skeppet föreställer ett stående lejon som gapar stort.

2008 gjordes ytterligare marin-

■ Lista över skepp och inventarier år 1653 ur De la Gardieska samlingen, volym E 1673. Skanning: Ann Hörsell.

arkeologiska undersökningar av vraket och man tog även upp en del föremål, bland annat galjonsfiguren som undersöktes och skannades. Samtliga föremål lades efter undersökningen tillbaka på fyndplatsen. Nya planer angående vraket hade vid denna tidpunkt kommit till stånd. Ambitionen är att kunna dokumentera vraket och dess innehåll utan att bärga föremål eller konstruktionsdelar. Därmed undviks konserveringskostnader och överfulla magasin. Statens maritima museer planerar tillsammans med Haninge kommun, Södertörns högskola och andra aktörer för en dykpark med begränsad och kontrollerad dykning där Dalarövraket tillsammans med ett antal andra vrak kommer att kunna upplevas så intakta som möjligt av sportdykare. Tanken på en dykpark väckte redan när den presenterades livlig diskussion i dykarkretsar, inte minst för att vraket redan våren 2008 trots dykförbudet hade utsatts för skadegörelse, där vissa föremål försvunnit och andra flyttats eller förstörts.

Spekulationer

Frågan om vrakets ursprung har hela tiden varit föremål för speku-

lationer. Det är förhållandevis litet och smäckert och det är troligen inte ett vanligt lastfartyg. Man har spekulerat i om det är en privat jakt eller liknande. Galjonslejonet pekar också på att fartyget haft en ägare med hög status. Till formen liknar det mer samtida fartyg byggda enligt den engelska modellen snarare än den holländska. Ett sigill på en vinflaska liknar också släktvapnen från två olika familjer från norra England (dock saknas färger). Dateringarna av föremålen har efter hand mera kommit att peka mot att fartyget byggt under första hälften av 1600-talet snarare än i slutet av århundradet. På vraket finns en mängd sk bartmankrus av holländsk typ som daterats till mitten av 1600-talet. Galjonslejonet anses kunna vara holländskt timmer från senast 1650, en rödgodsgräva och en supkopp också av holländsk modell. Några dendrokronologiska prover som tagits vid de senaste dykningarna anses kunna peka på att de undersökta timmerdelarna kan ha tillverkats av timmer från norra England.

Undertecknad och Riksarkivet kontaktades våren 2008 eftersom man hade påträffat en notis i "Stockholms Post – Tijdender" den

28 mars 1687 om att ett fartyg från Wismar lastat med råg och malt sjunkit 4 mil från Dalarö. Marinarkeologerna hade förgäves själva försökt hitta uppgifter i Krigsarkivet och Riksarkivet men misslyckats. Att åta sig att göra så pass omfattande undersökningar är normalt inte något som det idag finns utrymme för inom ramarna för den normala tjänstgöringen, utan arbetet fick tills största delen göras utom tjänsten.

Under försommaren 2008 undersöktes bland annat tolagsräkenskaperna som förvaras vid Stockholms stadsarkiv för åren runt 1687. Dessa innehåller journaler över både inrikes och utrikes inkommande och utgående fartyg. Uppgifter fås om skepparens namn och hemvist, fartygens lästetal och hemorter, varifrån fartygen kommit och vart de är på väg samt om lastens innehåll och befraktare. Trots att materialet är en guldgruva med information om äldre tiders handel och sjöfart hittades inga uppgifter som direkt visade något samband med vraket vid Dalarö. Inte heller licenträkenskaperna i Riksarkivet från Pommern – Wismar gav några ledtrådar och efterforskningarna fick därefter vila.

Krönta Lejonet

Av en ren slump kom efterforskningarna att återupptas hösten 2008 då jag kom att uppmärksamma en volym i de la Gardiearkivet innehållande bland annat uppgifter om Magnus Gabriel de la Gardies skutor och jakter. Som första och viktigaste fartyg på en lista med inventarieförteckningar från april 1653 finns – "Krönta Lejonet" ...! Detta fynd ledde till en ännu inte slutförd genomgång av det omfattande och delvis skadade arkivbeståndet i jakt på uppgifter. I räkenskaper, avlöningslistor och brev återfanns allt fler noteringar. Skeppet användes under 1650-talet som greve de la Gardies statusfartyg som transporterade både honom och familjen fram och tillbaka till hans besittningar i Baltikum och till Riga där han kom att sitta som guvernör. Man kan också se att de fraktades gods för hans räkning till Stockholm. Av inventarieförteckningen, avlöningslistor och andra uppgifter framgår att det var ett mindre fartyg, men inte typen. Då kriget bryter ut 1655 ändrar källorna karaktär då greven försvinner ut i kriget mot Polen för att inte återkomma till Sverige förrän 1660. Skeppsnamnen anges inte längre i

handlingarna som tidigare utan man talar om skutan, rorjakten etc. Vid ungefär samma tidpunkt kan man notera att en sk bojort (mindre fartyg) verkar ha fyllt samma funktion som "Krönta Lejonet". Det har inte gått att belägga att det rör sig om samma fartyg. Intressant är emellertid att denna bojort förliste på väg från Reval på väg till Stockholm hösten 1660 och att en del dokumentation kring detta är bevarad även om inte förslisningsplatsen anges.

Det finns alltså mycket som talar för att det skulle kunna vara "Krönta Lejonet" som fick sin sista vila utanför Dalarö. Galjonsfiguren verkar också bära spår av något fäst på huvudet, skulle det kunna ha varit en krona? Eller är det ett helt annat skepp; engelskt, holländskt? Svaren på frågorna kommer vi aldrig att få om inte fortsatta arkivforskningar kombineras med ytterligare undersökningar av vraket och dess innehåll.

Den marinarkeologiska undersökningen av vraket men också forskningen i arkiven följdes av ett filmteam och i början av april 2009 sändes på svensk tv en dokumentärfilm om vraket. En häftig debatt pågår idag om vrakparkens

vara eller inte vara och frågan om man skall undersöka vraket eller låta det ligga med risk för plundring. ♦

Skribenten är arkivråd vid Avdelningen för enskilda arkiv i svenska Riksarkivet.

Titta gärna på Sjöhistoriska museets webb med en massa info och filmer. Adressen är:
http://www.sjohistoriska.se/amen/marinarkeologi/Aktuellt/Dalacro_andra_vrak.aspx

Riksregis- traturet

numera i digital form

Via SVAR:s hemsida har sedan tidigare stora mängder arkivhandlingar gjorts tillgängliga på Internet, och turen har nu kommit till riksregistraturet att få blir skannat. Det innebär att man numera kan ta del av denna viktiga källa till kunskap om Sveriges historia i digital form.

Riksregistraturet består av avskrifter av utgående skrivelser från Kungl. Maj:ts kansli från åren 1523 till 1718, alltså från Gustav Vasas regeringstid och ända till och med Karl XII. Frågor av de mest skiftande slag har kommit att tas upp i Riksregistraturet, vilket gör att det på många sätt speglar hela samhällets historia under 1500-, 1600- och början av 1700-talet. Många brev rör händelser som är väl kända från historieböckerna, som den tidens många krig, reduktionen eller det militära indelningsverkets införande. Men man kan också hitta sådant som rör vanliga människors liv, till exempel Kungl. Maj:ts svar till änkor som begärt att få ut den döde makens inestående lön eller dömda brottslingar som bett

kungen om nåd. Här finns alltså saker som intresserar både professionella historiker som forskar inom politisk eller ekonomisk historia, och släktforskare eller lokalhistoriker som söker uppgifter om en särskild person eller plats. Få samlingar förmår att spegla en hel epok på samma sätt som riksregistraturet, vilket placerar det bland de historiskt sett mest värdefulla vi har i svenska Riksarkivet.

Riksregistraturet är betydelsefullt

Det är flera orsaker som ligger bakom att riksregistraturet är så betydelsefullt för den som forskar om Sverige under den tidigmoderna perioden. Riksregistraturet är tillkommet i en tid då den statliga byråkratin ännu inte var utbyggd i särskilt stor utsträckning, och då Kungl. Maj:ts kansli fortfarande hade hand om en mycket stor del av centralförvaltningens utgående skrivelser. Det här är också en period då makten över riket var koncentrerad till kungarna i mycket högre grad än någonsin tidigare eller senare i Sveriges historia.

Marie Lennersand

Kungamaktens starka ställning och kungarnas ambitioner att i detalj försöka kontrollera och styra förvaltningen har fått till följd att ärenden som idag skulle fördelas på olika departement, domstolar och andra myndigheter under den här tiden finns samlade på ett enda ställe – i riksregistraturet.

Sammanlagt består riksregistraturet av 818 inbundna volymer som tillsammans utgör 81 hyllmeter i arkivdepån. Till det kommer 100 volymer med ett årsvis ordnat samtida adressatregister, och 16 volymer med ett så kallat "titularregister" som täcker perioden 1522–1690. Det senare är ett slags sakregister där man för varje år kan slå upp vilka brev som skickats under rubriker som "patenter, plakater, mandater, tull- och myntordningar" eller "sköld- och vapenbrev för ridders- och adelsmän". Allt detta har tidigare endast funnits tillgängligt för forskare på mikrofilm, då man inte velat slita alltför

mycket på de flera hundra år gamla originalvolymerna genom att tillåta framtagning till forskarsalen. Nu finns istället både registratur och register i digital form, vilket förhoppningsvis skall öka antalet personer som använder sig av riksregistraturet. Att efterfrågan finns har vi inte minst märkt på Statliga avdelningen på Riksarkivet. Av de forskarförfrågningar vi får in som rör den här tidsperioden handlar relativt många om brev i riksregistraturet.

Inte lätthanterligt som källa

Som källa är dock riksregistraturet inte helt lätthanterligt. Den stora mängden skrivelser gör att det ibland kan vara svårt att få fram den man är intresserad av, särskilt som de befintliga registren inte är helt lätthanterliga. Man bör helst ha kunskap om både när ett visst brev skickades och vem som var dess mottagare. Utan sådana uppgifter kan det vara en tidsödande uppgift att hitta det man är ute efter, även om det inte är omöjligt för den ihärdige att helt enkelt bläddra igenom ett antal volymer tills man finner det aktuella brevet. Ett annat problem är att uppgifterna i riksregistraturet inte alltid är

helt tillförlitliga. Registraturen består av avskrifter av koncept till utgående brev, sekreterarna skrev alltså inte av själva originalbreven. När ett brev skrevs rent förekom det dock att både formuleringar och innehåll ändrades, vilket gör att det inte är säkert att koncepten helt och hållet speglar breven så som de verkligen såg ut när de nådde adressaten. Dateringen kunde också lätt bli fel, antingen därför att man inte skrev av korrekt eller för att brevet ifråga inte skickades på det datum som är angivet i konceptet. En annan felkälla ligger i att man under vissa perioder låg långt efter i arbetet med registraturet. Ibland skrevs koncepten av ganska kort tid efter sin tillkomst, i andra fall tog det lång tid – tidvis låg man flera decennier efter med avskrivandet. Av de bevarade koncepten kan man se att vissa av dem är ganska svåra att tyda ut, både därför att de är kladdigt och slarvigt skrivna och för att de innehåller många ändringar och överstrykningar. Givetvis var det svårare för sekreterarna att på ett korrekt sätt skriva av breven om de många år efteråt försökte få ordning på anteckningar som rörde ärenden som varken de själva eller någon annan

i kansliet närvarande kollega var insatta i.

Problemen med riksregistraturet bör dock inte överdrivas, och förefaller vara störst när det gäller 1500-talet. Riksregistraturet är väldigt användbart och innehållsrikt, även om man givetvis skall tillämpa den källkritik som varje historiker eller historiskt intresserad person ändå bör ha i bagaget när man närmar sig ett historiskt källmaterial. ♦

Skribenten är förste arkivarie och enhetschef vid Avdelningen för statliga arkiv, Riksarkivet.

En tidsresa i Karlstad

Maria Nordström Jarnryd

■ Intresserad av Karlstads historia? Ta och titta på denna DVD i din PC.

DVD – "Karlstad i förändring – en tidsresa – Kvarteret Mercurius".

Av Olle Nilsson

Utgiven av Värmlandsarkiv i samarbete med Illustratech, 2008.

Värmlandsarkiv har i samarbete med Illustratech tagit fram en DVD för PC som handlar om Karlstads historia.

Utvecklingen i Sverige

Utgångspunkten är Kvarteret Mercurius. Därifrån börjar en resa i Karlstad och i tiden. Vi får uppleva utvecklingen under 1800- och 1900-talen i kvarteret, i staden men också i Sverige. DVD:n är full av historiska dokument, fotografier, föremål, rekonstruktioner av gamla miljöer, berättelser, intervjuer och filminslag.

Att finna sin egen historia

En av tankarna bakom denna produkt förutom att sprida kunskap om Karlstads historia är förstås att ge mersmak och att vi ska hitta till arkiven, museerna och biblioteken för att finna vår egen historia.

En trevlig DVD som väcker intresse för historien. ♦

Þorsteinn T. Músson

Arkivernes møde i Egilsstaðir

■ Arndís Þorvaldsdóttir medarbejder på regionalarkivet på Egilsstaðir viste deltagerne på seminaret rundt i byen.

Foto: EGG.

Egilsstaðir, den største by på Østlandet, dannede rammen om Nationalarkivets og regionalarkivernes konference, der blev afholdt den 29. og 30. april. Regionalarkivar i Egilsstaðir, Hrafnkell Lárusson var vært og bød arkivarer fra hele landet velkomne. 16 arkivarer fra regionalarkiverne var til stede samt

arkivarer fra Nationalarkivet. Nationalarkivar Ólafur Ásgeirsson åbnede konferencen. Det var første gang Regionalarkivet i Egilsstaðir var vært for disse møder.

Regionalarkivernes rolle

Temaet for konferencen var regionalarkivernes rolle i fremtiden. Der

er et stort og påtrængende behov for en omdefinering af arkivernes virksomhed i den kommende tid med henblik på en ny håndbog om kommunernes arkivering samt aflevering af elektroniske arkivalier fra kommunerne til Nationalarkivet. Allerede i 2011 vil de første kommuner have mulighed for at

■ Arkivarmødet varede i to dage og blev holdt i Østlandet i byen Egilssaðir. Deltagerne var ialt 25.

Foto: EGG.

aflevere deres elektroniske arkivalier til Nationalarkivet, hvis allt går efter planen.

Nationalsarkivets undersøgelse af regionalarkivernes forhold og virksomhed, der blev udført i 2008 var udgangspunktet for de fleste af mødets forelæsere. Þorsteinn Tryggvi Músson fra Regionalarkivet i Selfoss omtalte regionalarkivernes muligheder for at føre tilsyn med de islandske kommuners arkivforhold. Det er Nationalarkivet, som ifølge arkivloven skal føre tilsyn med kommunerne.

To ud af 20 regionalarkiver har ifølge særlige vedtagelser fået overdraget retten til at føre tilsyn med deres respektive kommuner. Der opstod livlig debat om, hvorvidt og da på hvilken måde arkiverne kunne påtage sig tilsynsrollen, og det står også klart, at mange af arkiverne ikke vil være i stand til at udføre tilsyn med kommunearkiver. I denne sammenhæng bør det nævnes, at over halvdelen af arkiverne drives med 0,5 normeret stilling.

Regionalarkivarernes Forening

Stadsarkivar Svanhildur Bogadóttir gjorde rede for den nyoprettede Regionalarkivarernes Forening og deres og Islands Kvindeforbunds

samarbejdsprojekt. Hrefna Róbertsdóttir fra Nationalarkivet redegjorde for mulige forskningsprojekter i samarbejde mellem Nationalarkivet og de forskellige regionalarkiver. Der synes at være stor interesse blandt regionalarkiverne for at deltage i forskningsprojekter, jf. indtastning af folketællinger og grund- og genregistrering af sysselmandsembedernes arkiver og højlandssagen. Seks arkiver deltager allerede i disse projekter.

Privatisering

Nationalarkivar Ólafur Ásgeirsson tog til diskussion spørgsmålet om regionalarkivernes virksomhed kan privatiseres, om udførelse af bevarings- og kassationsplan, registrering af arkivalier, digitalisering, udlæjning af magasiner, kan varetages af private virksomheder. Hovedpunktet her er hvorvidt dette er lovligt. Nationalarkivet udarbejder i øjeblikket sammen med regionalarkiverne en redegørelse vedrørende privatisering af regionalarkivernes virksomhed efter ønske fra undervisningsministeriet.

Revidering af kommunernes arkivhåndbog

Njörður Sigurðsson fra Nationalar-

kivet introducerede den førmtalte håndbog om kommunernes arkivering som formentlig udkommer til efteråret. I bogen pointeres kravene til kommunerne om arkivering yderligere, såvel som opbevaring af digitale dokumenter samt Nationalarkivets og regionalarkivernes tilsynsførende og rådgivende rolle i den forbindelse.

Regionalarkivernes økonomiske situation blev ligeledes diskuteret, deres muligheder for særlige indtægter samt mulige ændringer angående statstilskud til arkiverne. Tilsyn med kommunerne vil muligvis kunne forbedre arkivernes økonomiske kår.

Det står klart, at regionalarkiverne står overfor betydelige forandringer med hensyn til de opgaver, de hidtil har udført, samt de opgaver som muligvis bliver del af arkivarernes dagligdag i fremtiden. Konferencen i Egilsstaðir synes at være en milepæl for Nationalarkivet og regionalarkiverne i deres omdefinering af regionalarkivernes rolle i samfundet. ♦

Skribenten er arkivar i Regionalarkivet i Selfoss.

Revidering af håndbog

for de islandske kommuners arkivering

Njörður Sigurðsson

I begyndelsen af 2007 nedsatte Islands nationalarkivar et udvalg til at revidere et vejledende skrift om arkivering i kommunerne, som blev udgivet i 1997. Der var sket store forandringer i kommunernes arbejde i løbet af dette årti, bl.a. med sammenslutning af kommuner, som har gjort dem til større forvaltningsenheder end tidligere. I året 1997 var der i alt 163 kommuner i Island, men i dag er de 78. Så har indføringen af elektroniske arkiveringssystemer ændret alt arbejde med arkivering betydeligt. Det var derfor ikke overflødigt at påbegynde revidering af håndbogen fra 1997, som udelukkende stilede mod at vejlede små kommuner om arkivering, foruden at der ikke er nævnt noget om elektronisk arkivering.

I udvalget sidder fire personer, men foruden Islands Nationalarkiv har Regionalarkiverne i Island, Foreningen af kommunale arkiv- og record management medarbejdere og De Islandske kommuners landsforening repræsentanter. De ovennævnte stod også bag den ældre håndbog med undtagelse af Foreningen af kommunale arkiv-

■ Udvalget som revider arkivhåndbogen. Fra venstre: Magnús K. Hannesson kommunernes repræsentant, Signý H. Hjartardóttir kommunalarkivar, Jóna S. Bjarnadóttir regionalarkivar og Njörður Sigurðsson arkivar i Nationalarkivet.

Foto: Helga Eiríksdóttir.

og record management medarbejdere. Det indsyn sidstnævnte, som arbejder med arkivering på kommunernes kontorer til daglig, sidder inde med, er meget vigtigt i et sådant vejledende skrift. Det drejer sig derfor her om et samarbejdsprojekt mellem de ovennævnte ledet af Nationalarkivet.

Udvalget startede sit arbejde i marts 2007 og har holdt 16 møder siden. Målsætningen er, at alle de vigtigste faktorer i kommunernes arkivering omhandles i den nye håndbog, og at håndbogen bliver praktisk i brug for kommunernes personale. Udvalgsmedlemmerne

har lagt et stort arbejde i udarbejdelsen af håndbogen og søgt oplysninger mange steder fra, bl.a. fra vejledende skrifter fra de øvrige nordiske landes arkiver. For nylig blev udkastet til den nye håndbog over kommunernes arkivering, sendt ud til overlæsning og der er allerede indløbet mange udtalelser. Der stiles mod, at en ny håndbog ser dagens lys til efteråret. ♦

Skribenten er formand for udvalget om revidering af håndbog for kommunernes arkivering og Islands Nationalarkivs repræsentant.

Holger Danske

likviderede 200 stikkere

Overskrifter som ovenstående om Holger Danskes mange likvideringer fyldte de danske aviser i dagene efter befrielsen i maj 1945. I artiklerne kunne den almindelige dansker for første gang læse om de mange stikkerlikvideringer og det store antal sabotager, som organisationen udførte under besættelsen. Men det er først nu – godt 60 år efter befrielsen – at hele Holger Danske og ikke mindst organisationens illegale aktiviteter sættes under videnskabelig lup.

Besættelsestiden og især modstanden mod tyskerne, og de drab som blev begået i modstandsbevægelsens navn, fik i 2008 stor opmærksomhed i Danmark. Filmen „Flammen og Citronen“ er den mest sette film i danske biografer med mere end 667.000 solgte billetter, den er solgt til 17 lande og udgivet på dvd. Historien om de to legender i dansk modstandskamp, der satte sig for at likvidere så mange som muligt, er en spektakulær beretning. Men modstandskampen var andet og mere. „Citronen“ (Jørgen Haagen Schmith) og „Flammen“ (Bent Faurschou-Hviid) var tilknyttet Holger Dan-

ske, hvor de begyndte deres illegale karrierer som sabotører.

Gruppen blev startet i foråret 1943 af „Tom“ Søndergaard i den navnkundige radioforretning „Stjerne Radio“ i Istedgade. I baglokalet blev der trykt illegale blade, og udadtil blev der åbenlyst provokeret med afspilning af BBC's danske radioudsendelser ud over Istedgade. Den første gruppe bestod primært af finlandsfrivillige, som i 1939-40 havde deltaget i Vinterkrigen mod Sovjet. I løbet af sommeren foretog gruppen en række sabotager, blandt andet mod Citroënværkstederne i Sydhavnen, som gav „Citronen“ sit dæknavn.

Gruppen faldt fra hinanden, da næsten alle medlemmer stærkt eftersøgt måtte flygte til Sverige i september 1943. Holger Danske blev reetableret med nye folk af de få tilbageblevne. For at skelne mellem den første og anden gruppe benævntes de henholdsvis Holger Danske I og Holger Danske II, og i sommeren 1944 blev Holger Danske endnu en gang reorganiseret i en generation III.

Holger Danske og BOPA var begge store københavnske sabota-

Peter Birkelund

gemodstandsorganisationer, men der forelå ikke nogen fast arbejdsdeling mellem dem. I praksis kom det dog til at fungere således, at BOPA udførte de fleste og de største af de københavnske sabotager, men kun omkring 30 likvideringer, mens Holger Danske udførte 150 mellemstore og mindre sabotager og mindst 120 likvideringer.

I december 1943 indledte Holger Danske kampen mod tyskernes danske håndlangere. Den 20. december 1943 likviderede „Flammen“ og „Citronen“ to danskere, som arbejdede for tyskerne. Få dage efter jul skød „Flammen“ en ung modstandsmand fra BOPA, som blev anset for at være stikker. Hermed var linjen for Holger Danske lagt. Frem til befrielsen i maj 1945 likviderede Holger Danske et stort antal personer, som var mistænkt for at samarbejde med tyskerne. Enten som angivere, også kaldet stikkere, eller i civil eller uniformeret tysk tjeneste. Hvorvidt det drejede sig om hele 200 „stik-

kere“, som anført i overskriften, er meget tvivlsomt. Af de ca. 400 likvideringer, som modstandsbevægelsen udførte under besættelsen, kan „kun“ med sikkerhed henføres 120 drab til Holger Danske.

Hvem var det så, der blev dræbt? Modstandsbevægelsens drab er i mange år blevet benævnt som „stikkerlikvideringer“, men der er intet, der tyder på, at der var specielt mange egentlige „stikkere“ blandt de personer, som Holger Danske dræbte – kun omkring 13%. Størsteparten af de likviderede var danskere, ansat af tyskerne. Enten i de uniformerede korps, såsom Sommer- og Schalburgkorpset eller i den direkte bekæmpelse af modstandsbevægelsen hos Gestapo, HIPO eller i de dansk-tyske terrorgrupper. De sidste måneder af besættelsen fik undertiden karakter af borgerkrig mellem modstandsbevægelsen og de instanser, som direkte bekæmpede den. Og der blev holdt regnskab, og tabene blev gjort op løbende. Som den unge Holger Danske-leader Hans Edvard Teglers skrev: *„Vi skærper kampen mod stikkerne. Vi skyder flere end nogensinde før. Vi når efterhånden så vidt, at antallet af stikkerlikvideringer overstiger vore egne tab. Det*

skaffer os nogen tilfredsstillelse at tænke på denne kendsgerning“. Op mod en fjerdedel af samtlige likvideringer blev således udført i den sidste måned af besættelsen, og heraf stod Holger Danske for mindst 35 af drabene.

Der er flere årsager til, at likvideringerne eskalerede op mod befrielsen: Besættelsessituationen strammede til, og tyskerne intensiverede indsatsen mod modstandsbevægelsen, ligesom de genoptog henrettelser af modstandsfolk. Hertil kom en øget rekruttering af medlemmer til modstandsbevægelsen med henblik på en eventuel slutkamp mod tyskerne. Samtidig var der en nedgang i antallet af egnede sabotagemål mod industri-virksomheder, idet man ønskede at bevare produktionsapparatet intakt til efterkrigstidens Danmark. For Holger Danske betød det flere folk, der skulle beskæftiges for at holde organisationen samlet, men færre sabotager at udføre. Likvideringsarbejdet var derfor et godt alternativ. Teglers beskrev udviklingen: *„Jeg tror, at forklaringen på at Holger Danske kom til at interessere sig mest for stikkerlikvidering, det er dels manglen på egnede sabotageopgaver, som der vitterligt var mangel på og*

dels manglende teknisk kunnen til at knække dem. (...) Hvis man skal holde en organisation kørende, så skal den beskæftiges, og likvideringer var en passende beskæftigelse, for det første, fordi den gav uddannelse, den skadede modparten og den skaffede våben. Mere kunne man ikke forlange af en aktion“. På den måde var likvideringerne således mere et fravalg end et tilvalg.

Efter befrielsen kom modstandsbevægelsens likvideringer under beskydning. Kritiske røster hævdede, at mange af de dræbte slet ikke havde været stikkere, og man krævede undersøgelser af samtlige drab. Det blev Frode Jakobsen, tidligere medlem af Frihedsrådet og minister i befrielsesregeringen, der kom til at forsvare modstandsbevægelsens interesser i relation til likvideringerne. Det lykkedes ham, med henvisning til at beskytte modstandsfolkene og hensynet til de dræbtes pårørende, at lægge låg på størstedelen af sagerne. Omkring 125 sager blev undersøgt, hvor der blev konstateret 9 fejllikvideringer. Siden blev der i yderligere 20 sager udstedt erklæringer, som nok frikendte den dræbte for stikkeranklage, men samtidig slog fast, at han eller hun

■ Opløb foran radioforretningen „Stjerne Radio“ i Istedgade 31 i sommeren 1943, hvor „Tom“ Søndergaard til stor irritation for tyskerne lod BBC's radioudsendelser lyde ud over gaden. I baglokalet fremstillede de i vinteren 1942–43 illegale blade, indtil de i maj 1943 dannede en sabotagegruppe, der senere fik navnet „Holger Danske“. (Frihedsmuseet).

selv havde bragt sig i farezonen ved sin adfærd.

Likvideringerne har gennem årene med jævne mellemrum været oppe og vende, men Frode Jakobsen modarbejdede enhver form for åbenhed om emnet. Han ønskede at beskytte modstandsfolkene og stå vagt om modstandsbevægelsens gode navn. En holdning som mange tidligere modstandsfolk tog til sig, hvorfor kun et fåtal er stået frem og har berettet om deres deltagelse.

I løbet af to års modstandskamp

udviklede Holger Danske sig fra en lille, illegal gruppe til den største sabotageorganisation i Danmark. Omkring 500 personer var på et eller andet tidspunkt aktive sabotører i Holger Danske, og hertil kom mere end 200 hjælpere og andre mere løst tilknyttede personer. Men mange holdt ikke længe. Talrige arrestationer formindskede løbende grupperne og af de, der ikke blev taget, måtte mange søge til Sverige. 64 Holger Danske-folk mistede livet som følge af deres deltagelse i modstandsarbejdet.

Derudover måtte mange gennem arrestation, fængsel og lejrophold.

Holger Danske-folkene udgjorde ved deres rekruttering i 1943–45 en veluddannet gruppe – mange havde real- eller studentereksamen og størsteparten var studerende eller kontoruddannede. Kun få tilhørte arbejderklassen. Efter krigen afsluttede de fleste studerende deres uddannelse, og mange endte i høje stillinger. De tidligere Holger Danske-folk klarede sig således erhvervsmæssigt godt efter krigen. Men anderledes ser det ud på det

■ Bent Faurschou-Hviid (1921–1944) med dæknavnet „Flammen“ kom i oktober 1943 ind i Holger Danske, hvor han sammen med „Citronen“ udførte en række likvideringer. Flammen var en af de mest eftersøgte personer i København i 1944. Han begik selvmord den 18. oktober 1944, da han blev omringet af tysk politi (Frihedsmuseet/Juncker-Jensen).

■ Jørgen Haagen Schmidt („Citronen“) (1910–44) blev tilknyttet „Tom“ Søndergaards sabotagegruppe i sommeren 1943. Siden kom han til at danne makkerpar med „Flammen“ i Holger Danskes likvideringsarbejde. Han blev såret den 19. september 1944 og dræbt efter en langvarig kamp med tyske politisoldater den 15. oktober 1944. (Privat foto/Jørgen Kieler).

psykiske område. Belastningen ved det hårde illegale modstandsarbejde med sabotage og især likvidering og eventuelle fængsels- og lejrophold satte sit præg. En væsentlig del af de tidligere Holger Danske-folk oplevede psykiske lidelser mange år efter krigen. Et mindretal fik diagnosticeret KZ-syndrom (Post-Traumatic Stress Disorder), og over 30% af de tidligere sabotører måtte leve med 50 til 100% invaliditet. De gamle Holger Danske-folk betalte således dyrt for deres deltagelse i modstandskampen – og mange af de endnu levende betaler endnu.

En stor del af det arkivmateriale af offentlig proveniens, der belyser den danske modstandsbevægelses arbejde, findes i Rigsarkivet. For sabotagen er arkivet efter Statsadvokaten for Særlige Anliggender helt centralt. Hvorimod oplysninger om likvideringer skal findes i Frode Jakobsens arkiv (O-sager) og i Justitsministeriets 3. og 6. Kontor. Men da det illegale arbejde i sagens natur var hemmeligt, må også modstandsfolkenes egne efterkrigstidsberetninger inddrages. Mange af disse findes i beretnings-samlinger bl.a. i Rigsarkivets Håndskriftssamling, i privatarkiver

og på andre arkivinstitutioner. Endelig skal Statens Utlänningskommissions arkiv i det svenske Riksarkiv fremhæves, hvori der findes afhøringer af danske flygtninge ved ankomsten til Sverige.

Se Statens Arkivers hjemmeside på www.sa.dk for inspiration til kilder til modstandsbevægelsen. ♦

Forfatteren er arkivar, seniorforsker og ph.d. ved Rigsarkivet. I december 2008 udsendte han bogen Holger Danske. Sabotage og likvidering 1943–45 (863 s.) på Syddansk Universitetsforlag.

Bevaring og indsamling

af digitale private arkivalier i Danmark

Det er et kendt problem blandt alle arkivinstitutioner, at hvis der ikke snarest tages initiativer til bevaring og indsamling af digitale arkivalier fra private arkivskabere, vil værdifuldt, bevaringsværdigt materiale gå tabt. Indsamling og bevaring af arkivalier fra private arkivskabere foretages i Danmark af en række arkivinstitutioner. For at fremme samarbejdet imellem arkivinstitutionerne er der i henhold til den danske arkivlov blevet nedsat et Privatarkivudvalg med rigsarkivaren som formand. I Privatarkivudvalgets seneste rapport 2004–2007 til Kulturministeren anbefales det, at indsatsen med bevaring og indsamling af digitale private arkivalier styrkes.

Blandt andet på baggrund heraf er der i Statens Arkivers resultatkontrakt for 2009–2012 med Kulturministeriet bevilget midler til at gennemføre et projekt med bevaring og indsamling af digitale private arkivalier fra private arkivskabere, dvs. virksomheder, organisationer, foreninger, institutioner og

private personer. Arkivinstitutionerne har kun få erfaringer med indsamling af digitale private arkivalier, og projektet har derfor karakter af et pilotprojekt, der dels skal afdække de særlige problemer, der er forbundet med bevaring og indsamling af *digitale* arkivalier fra private arkivskabere, dels udvikle software, der kan minimere omkostningerne ved aflevering både for arkivskabere og de modtagende arkivinstitutioner. Pilotprojektet strækker sig over fire år, og der er for hvert år bevilget midler til en projektleder og en systemudvikler. Projektets styregruppe består af rigsarkivar Johan Peter Noack (formand), overarkivar Chr. Jansen, Erhvervsarkivet, og arkivchef Kirsten Villadsen Kristmar, Rigsarkivet.

Digitale private arkivalier vil som oftest være data i IT-systemer – ERP-systemer, dokumenthåndteringssystemer, tekstbehandlingssystemer med videre, der stadig er i brug hos arkivskaberen. De indeholder oplysninger, der er vitale for arkivskaberen, og som af gode

Peter Edelholt

grunde kan være fortrolige. Selv om arkivinstitutionerne naturligvis gennem individuelle og ubrydelige aftaler med arkivskaberen kan sikre denne fortrolighed efter aflevering, vil der uden tvivl være arkivskabere, der ønsker at udskyde en aflevering af materialet. Et af pilotprojektets mål er derfor at rådgive og understøtte betydende private arkivskabere i at foretage en selvstændig bevaringsindsats for bevaringsværdigt materiale samt indgå samarbejdsaftaler om vejledning, bistand og tilsyn med henblik på en senere aflevering.

Et andet mål er naturligvis indsamling. Statens Arkiver har lang erfaring med indsamling af digitale arkivalier fra offentlige myndigheder. Alle digitale arkivalier afleveres i en såkaldt systemuafhængig arkiveringsversion, der skal overholde en lang række detaljerede tekniske krav (formuleret i be-

kendtgørelse 342 af 11. marts 2004). For at sikre en rationel langtidsbevaring skal aflevering af digitale private arkivalier opfylde de samme krav. Offentlige myndigheder er i henhold til arkivloven forpligtet til at afholde udgifterne til produktion af arkiveringsversioner, der ofte foretages af leverandørerne af de pågældende systemer, der har udviklet software til dette formål.

Hos private arkivskabere er situationen en anden. Ofte vil der være tale om meget forskelligartede IT-systemer, hvor leverandørerne – eller arkivskaberen selv – ikke har erfaring med produktion af arkiveringsversioner. Projektet har derfor også som mål dels at udvikle software, der kan gøre det lettere at udtrække data fra forskellige IT-systemer, dels at kunne producere en arkiveringsversion, der opfylder gældende krav. Det sidste kan eventuelt ske med bistand fra den modtagende arkivinstitution.

Problemet med at producere en arkiveringsversion er endnu mere udtalt, når arkivskaberne er private personer. De vil sandsynligvis ofte have deres arkivalier i form af do-

kumenter, billeder, e-mails med videre lagret i mappestrukturer eller lignende og vil ikke have den nødvendige ekspertise til at kunne producere en arkiveringsversion af materialet. For projektet er det derfor et højt prioriteret mål at udvikle et program, der kan gøre det let for private personer at udtrække bevaringsværdigt materiale i et afleveringsformat, der kan afleveres til arkivinstitutionerne.

De løbende erfaringer med at få de private arkivskabere til at igangsætte en egen bevaringsindsats og indsamling af digitale private arkivalier fra en række betydende private arkivskabere samt konkrete erfaringer med brug af de udviklede hjælpværktøjer vil blive samlet i en rapport ved udgangen af 2012. ♦

Forfatteren arbejder på Erhvervsarkivet med indsamling af digitale arkivalier og er projektleder for Projekt Digitale Private Arkivalier.

Nyt projekt i Statens Arkiver: Bevarings- planlægning

Introduktion

Rigsarkivet starter i år et nyt projekt om bevaringsplanlægning. Projektet er finansieret via Statens Arkivers resultatkontrakt med Kulturministeriet, og løber fra 2009 til og med 2012. Formålet med projektet er at etablere en fremadrettet bevaringsplanlægning, herunder grundlag for estimering og gennemførelse af fremtidige konverteringsprojekter.

Formål

Formålet med Bevaringsplanlægningsprojektet¹ (BP-projektet) er at udvikle strategiforslag for logisk bevaring² og gennemføre konkret planlægning – herunder først og fremmest undersøgelse af behov for fremtidige konverteringer. Logisk bevaringsplanlægning er i bund og grund en risikovurdering af logiske trusler og udvikling af modforholdsregler i form af konverteringer, sådan at de foretages, mens det endnu er økonomisk holdbart.

Logiske trusler opstår gennem ydre forandringer, skabt af IT-udviklingen i samfundet og globalt. Forandringer, der kan medføre forældelse af de formater, der benyt-

tes til at strukturere og organisere de bevarede data. Bevarer man data i forældede formater, risikerer man, at det ikke længere er så nemt at finde eller udvikle programmer, der kan indlæse data og derved omsætte dataindholdet til meningsfuld information for brugeren. Dette medfører igen, at prisen for at kunne tilgå data derved risikerer at stige til et uforholdsmæssigt højt niveau.

Bevaringsplanlægning skal derfor sørge for, at man i rette tid konverterer bevarede data til nye langtidsholdbare formater. Derved sikrer man sig, at digitale arkivalier også i fremtiden kan fremhentes og tilgængeliggøres, uden at prisen derfor bliver uforholdsmæssig stor.

Aktiviteter

Med afslutningen af Format- og Strukturkonverteringsprojektet (FSK) har Statens Arkiver opnået mange erfaringer med konvertering af ældre digitale arkivalier i fuld produktionsskala. Bevaringsplanlægningsprojektet har derfor to hovedaktiviteter:

I 2009–10 skal der gennemføres en evaluering af Format- og Strukturkonverteringsprojektet, så

Jun Petersen Yoneyama

erfaringer kan indgå i den fremadrettede planlægning.

I 2011–12 skal bevaringsstrategien revideres, og fremtidige konverteringer og systemer skal planlægges, så der kan etableres et nyt bevaringsplanlægningssystem.

Uden for vores egne mure, er der flere projekter³, der adresserer relevante problemstillinger. Det er derfor oplagt, at projektet gennemføres i en frugtbar dialog med disse, og vi kan lære af andres erfaringer, så vi undgår at „genopfinde dybe tallerkener“. ♦

Forfatteren er specialkonsulent i Diark, Bevarings- og kassationsafdelingen, Rigsarkivet, København.

¹ Selve termen "bevaringsplanlægning" er en direkte oversættelse af "Preservation planning", en aktivitet, der er beskrevet i OAIS standarden (<http://public.ccsds.org/publications/archive/650xob1.pdf>).

² Logisk bevaring står i modsætning til fysisk bevaring (eller "bitbevaring"), der varetager den konkrete lagring af data på et lagringsmedie, og sikrer at arkivaliet bevares intakt og uforandret under bevaringen.

³ F.eks. PLANETS projektet (<http://www.planets-project.eu/>).

Da en fjerdedel af Grønlands arkivalier gik tabt

M/S Hans Hedtofts forlis for 50 år siden

Den 30. januar i år var det halvtreds år siden, M/S Hans Hedtoft sank på sin jomfrurejse på vej fra Grønland til Danmark. Skibet var helt nyt og specielt bygget til Grønlandsfarten. Alle 95 ombordværende personer omkom. Skibet medførte også størstedelen af arkivalierne fra Sydgrønlands Inspektorat.

Grønlands nyere historie begynder i 1721, da missionæren Hans Egede indledte sin mission. Nogle få år senere startede handelen på Grønland. Efter at flere handelskompagnier havde slået fejl, blev den Kongelige Grønlandske Handel (KGH) oprettet i 1774 og styrede Grønland til op i 1900-tallet. I 1782 blev Grønland delt i to inspektorater. Sydgrønlands Inspektorat gik fra Nanortalik til og med Holsteinsborg/Sisimiut og Nordgrønlands Inspektorat derfra til Upernavik. Inspektørerne, der var nærmeste overordnede for kolonibestyrerene og øverste myndighed i deres inspektorat, blev placeret i henholdsvis Nuuk/Godthåb og Qeqertarsuaq/Godhavn.

I begyndelsen af 1900-tallet blev arkiverne fra kolonibestyrere, missionærer m.m. indsamlet og

placeret i bygninger i Godthåb og Godhavn. Men det var et problem, at ingen egentlig havde ansvaret for arkivalierne. Arkivbygningen i Godthåb blev revet ned, og arkivalierne flyttet til et pakhús, senere til en kælder, hvor de lå dårligt. I slutningen af 1958 blev det derfor besluttet at sende arkivalierne til Danmark, så de kunne blive sikkert opbevaret. De blev gennemgået og pakket af arkivar Sune Dalgaard fra Rigsarkivet og sendt med M/S Hans Hedtoft.

Med på skibet var Sydgrønlands inspektoratsarkiv frem til 1932, kolonibestyrerarkiverne frem til 1900–1920, præstegældsarkiver til 1900, herunder næsten alle kirkebøger fra før 1828 og nogle få af nyere dato, samt arkiver fra forstanderskaberne (datidens kommuner) frem til 1911. Groft sagt forsvandt en fjerdedel af Grønlands historie.

Hvis man vil beskæftige sig med Sydgrønlands historie før 1900, kan det derfor ikke ske på Grønlands Nationalarkiv. Man er henvist til Rigsarkivet i København, hvor en stor del af det materiale, der gik tabt, findes. Det skyl-

des, at årsregnskaber, mandtalslister, rekvisitioner m.m. som regel blev lavet i tre eksemplarer, hvoraf det ene blev ved kolonien, det andet blev sendt til inspektøren, og det tredje blev sendt til KGHs direktion i København. Når inspektøren sendte indberetninger til direktionen, fulgte i en lang periode kopier eller uddrag af afsendte og modtagne embedsbreve med. Direktionens arkiv ligger nu i Rigsarkivet.

Udover det rent praktiske problem i, at de grønlandske arkiver ikke er samlet på ét sted, er der to andre problemer. Det ene er, at en hel del af det, der blev sendt til direktionen, senere er gået tabt. Det andet problem er, at det langt fra var alt, der blev sendt i kopi til København.

Bare et par eksempler skal nævnes. På grund af de store afstande i Grønland var der mange mindre handelspladser – de såkaldte udsteder – i hver koloni. Regnskaberne for disse udsteder blev revideret i Grønland og derfor ikke sendt til København. I skiftedokumenterne i Nordgrønlands inspektoratsarkiv ligger der mange private papirer –

Niels Frandsen

■ M/S Hans Hedtoft (Qaqortoq Museum).

Foto: Carl Høyer.

breve, manuskripter og lignende – som fortæller om forholdene i Grønland på en anden måde end de officielle dokumenter. I et enkelt tilfælde er de personlige papirer udtaget til et privatarkiv på 0,5 m. Sådanne personlige papirer blev heller ikke kopieret til direktionen. Dertil kommer tabet af kirkebøgerne og andre kirkelige arkivalier.

I anledning af 50-året for forliset har der været meget fokus på de menneskeliv, der gik tabt. Men de mistede arkivalier er et andet stort tab. Det er en del af hverdagen på Grønlands Nationalarkiv, hvor al forskning i Grønlands historie må foregå, med de begrænsninger, tabet har medført. Alle gæster i arkivet, forskere, studerende og de mange slægtsforskere, hører

historien om forliset og arkivalierne. Ofte glemmer arkivforskeren det igen, men mindes om det i det øjeblik, arbejdet med arkivalierne stoppes, fordi kirkebogen, brevet eller protokollen ligger på havets bund eller i bedste fald i kopi på Rigsarkivet i København. ♦

Forfatteren er seniorarkivar ved Grønlands Nationalarkiv.

Slægtsregister og genforskning

Landsskjalasavnið, Færøernes Landsarkiv, har siden 2007 været igang med at udarbejde et samlet slægtsregister for alle færingers de sidste omkring 200 år. Projektet bliver udført på vegne af Ílegusavnið (Genetic Biobank), som på dansk kan oversættes til Den Genetiske Biobank.

Færøernes befolkning er lille og har levet forholdsvis isoleret, og derfor vurderer man, at den er homogen i sin genetiske oprindelse. Desuden har man et velfungerende sundhedsvæsen, som har bevaret journaler og diagnoser i omkring hundrede år. Derfor anses Færøerne som velegnet til genforskning.

I 2005 blev lov om genforskning vedtaget i Lagtinget. Som følge af loven, blev Ílegusavnið oprettet. Ílegusavnið er en genetisk biobank, som har eneret til at give tiladelse til forskning i gener hos personer, der er bosiddende i Færøerne. Denne genetiske biobank består af et vævsregister, der indeholder vævprøver af mennesker, et diagnoseregister fra det færøske sundhedsvæsen og et slægtsregister over den færøske befolkning.

Allerede under forberedelsen af lovforslaget tilkendegav Landsskjalasavnið, at man mente, at arkivet

burde stå for arbejdet med slægtsregisteret. Landsskjalasavnið opbevarer de arkivalier, der bruges til slægtsforskning og sidder inde med den største ekspertise på området. Arkivet har også en del kontakter til folk, der har viden indenfor færøsk forskning i almindelighed og slægtsforskning i særdeleshed.

En medvirkende årsag til, at Landsskjalasavnið ville være med i projektet, var, at man mente, at man på denne måde bedst kunne være med til at kvalitetssikre indtastningen. Når kilderne var blevet overført til det digitale medie, skulle det ikke være nødvendigt at gøre arbejdet igen, hvis der skulle være brug for dem til anden forskning. For at sikre, at dette ville være muligt i fremtiden, var et af kravene, at kildematerialet blev indtastet i registre, der var specielt udviklede til indtastning af kildegrupperne hver for sig, dvs. kirkebøger for sig, folketællinger for sig osv. Valget af programmer blev derfor de danske WinKip for folketællinger og KIIP for kirkebøger. Programmerne er senere blevet justerede i samarbejde med udvikleren.

I 2007 underskrev Landsskjalasavnið og Ílegusavnið en samar-

Lena Nolsøe

bejdskontrakt om, at Landsskjalasavnið fik ansvaret for at opbygge en slægtsdatabase – i første omgang for perioden fra 1801 til i dag.

Den færøske personoplysningslov stiller de samme krav til sikkerhed som anden europæisk lovgivning og hele projektet har selvfølgelig skullet godkendes af det færøske datatilsyn, inden projektet kunne påbegyndes.

Grundlaget for slægtsregisteret

Slægtsregisteret skal primært udarbejdes på grundlag af oplysninger fra kirkebøger, folketællinger og folkeregisteret.

I samarbejde med en genealogisk forening – KT-slekt – som kører et indtastningsprojekt af de færøske folketællinger, er folketællingerne for 1801 og 1901 blevet tastet ind, og der er læst korrektur på det indtastede. Flere færøske slægtsforskere har også bidraget til projektet med afskrifter af forskelligt slægtsforskningsmateriale. Der findes også mange lokalhistoriske værker med genealogiske oplysninger, der også kan benyttes som hjælpemidler.

■ Landsarkivets personale og indtastere på udflugt på Nólsoy i 2008.

Foto: Eileen Vang

Det færøske folkeregister er oprettet i 1949 – lige efter at Færøerne fik hjemmestyre. Det blev digitaliseret i begyndelsen af 1980'erne. Årsagen til, at det blev digitaliseret på det tidspunkt var hovedsagelig, at man i 1983 indførte kilde-skat og samtidigt personnumre. Det bærer den løsning, man dengang valgte, præg af. Således har man lagt vægt på at registrere oplysninger, der har betydning for

skattelovgivningen, mens man ikke i samme grad har været interesseret i oplysninger, der har betydning for genealogi. Derfor er der begrænsede muligheder for at bruge deres oplysninger til vores projekt. Et nyt folkeregister er under planlægning, og det ser ud til, at man vil rette på de fejl, som forbedelserne til vores projekt har af-dækket.

Selv om den færøske kirke har

været en del af den danske folkekirke, indtil den blev overtaget af de færøske myndigheder i 2007, blev kirkebogføringen ikke digitaliseret, da man i Danmark gik over til den digitale kirkebog. Den færøske folkekirke har derfor sikret sig, at de vil kunne bruge vores indtastninger, når eller hvis de vælger at gå over til digitale kirkebøger

Skanning af kirkebøger

Hovedkilder til slægsregisteret er kirkebøgerne. Næsten ingen kirkebøger var skannede, inden projektet startede. De fleste kirkebøger indtil omkring 1900 fandtes dog i papirkopi og en del var også blevet fotograferede over på mikrofilm. Skanninger er klart at foretrække, når man skal udføre et stort indtastningsprojekt. En aftale blev indgået med de kirkelige myndigheder om skanning af alle kirkebøger, som sognepræsterne ikke havde afleveret til arkivet, og en skanner blev købt til formålet og installeret på arkivet.

Fra 1913 til i dag er antallet af præstegæld i Færøerne vokset fra 7 til 15. Ved deling af præstegæld har man foretaget nogle pragmatiske løsninger med kirkebøgerne. I flere tilfælde har man har taget kontraminsterialbøger og benyttet dem som hovedminsterialbøger til det nye præstegæld, således at senere rettelser og tilføjelser til kirkebøgerne ikke er kommet med i kontraminsterialbøgerne. Derfor blev det på et ret tidligt tidspunkt besluttet, at det kun var hovedminsterialbøgerne der skulle skannes.

I løbet af et halvt års tid rejste

arkivets medarbejdere Færøerne rundt og lånte kirkebøgerne, i alt ca. 200 kirkebøger. Med nøje planlægning var det muligt at låne bøgerne, uden at det var til alt for stor ulempe for præsterne. Afstandene er ikke så store, så de fleste steder kunne man hente bøgerne en dag og aflevere dem igen dagen efter.

Organisering

Projektet er organiseret således, at Landsskjalasavnið står for al skanning og indtastning af kirkebøgerne. Til tastearbejdet blev der ansat både studerende og andre medarbejdere med bl.a. kontoruddannelse. Den faglige ledelse af projektet står en arkivar fra Landsskjalasavnið for. Den tekniske del af projektet er udviklet i samarbejde med arkivet, men bliver gjort af andre.

Vores ambition har været, at alle oplysninger skulle indtastes, således at det ikke skulle være nødvendigt for eventuelle forskerne, der skulle benytte oplysningerne i grundmaterialet på et senere tidspunkt, at skulle bruge de originale kilder. Dette betød bl.a. at ved indtastning af dåb, blev fadderne også indtastet. Efter nogen tid fandt man ud af, at den del tog forholdsvis meget af ressourcerne. En un-

dersøgelse viste, at ca. 40% af det indtastede for fødte børn, var oplysninger om faddere. Derfor blev det besluttet at udelade disse i første omgang og så håbe, at man på et senere tidspunkt kunne komme tilbage til det. Ligeledes blev det også besluttet, at man i første omgang ville vente med at indtaste konfirmationer. De genealogiske informationer her er også begrænsede.

En endnu større udfordring for indtastningen har været, at undgå dobbeltregistrering. Indtil 1989 var det nemlig således, at alle fødsler og dødsfald blev registeret i det kirkesogn, hvor sygehuset lå. Efter at sygehusfødsler blev mere og mere almindelig i løbet af 60'erne, og de fleste dødsfald finder sted på sygehusene, forekom der en hel del dobbeltregistrering. Nemlig både i det sogn, hvor sygehuset ligger, og også i det kirkesogn, hvor den fødende boede, og hvor dåben eller begravelsen fandt sted. Det har vist sig, at flere oplysninger er registreret i hjemsteds sognet. Især senere navneforandringer er sjældent med i „sygehussognet“. Derfor blev det vedtaget, at det er oplysningerne fra kirkebogen i hjemsteds sognet, som skal indtastes.

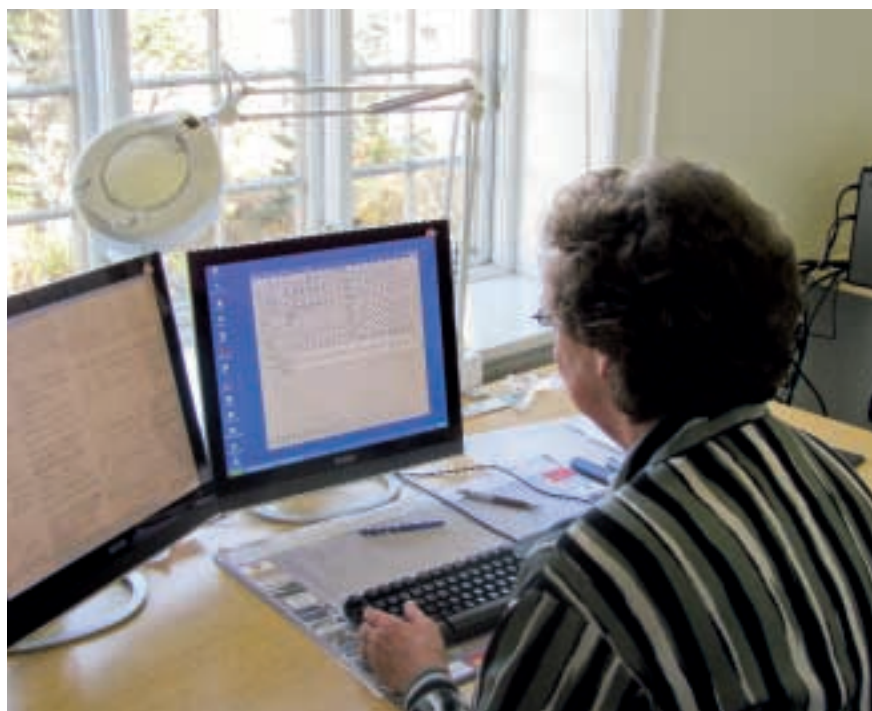
Fra håndskrift til database

En af de store udfordringer for Landsskjalasavnið har været, hvordan vi skulle sikre os, at de digitale oplysninger var så tæt på kilderne som muligt. Erfaringerne viser dog, at selv om det er muligt at komme tæt på, så er det umuligt at få dem identiske.

Et af eksemplerne herpå er, hvordan visse indremissionske præster i slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet på skrift viste deres frustrationer over det voksende antal børn født udenfor ægteskab ved f. eks. at understrege ordet uægte eller skrive UÆGTE med blokbogstaver. Denne form for nuancer i „skrivemåde“ er vanskelige at overføre på en mere eller mindre standardiseret elektronisk database.

Den oprindelige tidsplan var, at hele slægtsregisteret skulle være færdigt ved udgangen af 2010. Det er dog tvivlsomt om denne tidsplan vil holde. En af hovedårsagerne til det er, at projektet ikke har fået en så stor bevilling, som man var stillet i udsigt, da projektet begyndte.

Dette har imidlertid ikke forhindret den genetiske biobank i at planlægge eller igangsætte flere mindre projekter, f.eks. om øjen-

■ Med to skærme går indtastningen af kirkebøger hurtigst.

Foto: John Kjær

sygdomme, autisme, panikangst, Parkinson's syge og psoriasis.

Landsskjalasavnið har allerede fået flere sidegevinster igennem projektet. På grund af arkivets begrænsede ressourcer, har det ikke før end igennem dette projekt været muligt at sætte store skanningsopgaver i gang. Ved kirkebogsskanningerne er vores kundebetjening blevet væsentlig bedre. Arkivet er også i færd med at lægge de tilgængelige kirkebøger ud på vores hjemmeside med historiske kilder: www.history.fo.

Når indtastningsarbejdet er færdigt, har vi et enestående materiale ikke kun for slægtsforskning, men også for anden forskning f. eks. historie, sociologi, demografi, antropologi og sprog, blot for at nævne nogle. Der er imidlertid en forhindring, som ikke er løst endnu, og det er spørgsmålet om brug af det digitale grundmateriale i fremtiden. Oplysningerne er indsamlede og registrerede som en del af gen-

forskningen og tilladelsen givet til genforskningsprojektet. Det er derfor op til Landsskjalasavnið i samarbejde med vedkommende myndigheder at finde frem til løsninger, som gør at dele af oplysningerne kan anvendes i andre sammenhænge. ♦

Forfatteren er arkivar på Færøernes Landsarkiv og leder af Slægtsregisterprojektet.

Nytt nordisk studietilbud

i Arkivformidling av historiske arkiver

Marit Hosar

Utvikling innen arkivfeltet i Norden har de siste 20–30 årene vært betydningsfull. Arkivfeltet er inne i en brytningstid, knyttet til fremveksten av en ny teknologi og en ny bevissthet om faget arkivvitenskap. Arkivene oppbevarer en stor og viktig del av vårt samfunnsminne, og de siste 10 årene har det blitt reist krav om at arkivene, av demokratiske grunner, må gjøres tilgjengelige for allmennheten på en mye mer aktiv måte enn hva som tidligere har blitt gjort. I denne sammenhengen har Internett blitt sentralt og det legges vekt på kommunikasjon og medvirkning fra brukerne. De siste årene er det også lagt føringer om at arkiv, bibliotek og museum i større grad bør samordne sine tilbud mot publikum, og utvikle formidlingsmetoder på kryss av faggrensene. Det forventes også at brukerne i framtiden i større grad skal kunne forholde seg mer interaktivt til kulturinstitusjonene.

Veksten av arkivmateriale har også ført til at det har blitt oppret-

tet mange nye arkivinstitusjoner på regionalt og lokalt nivå. I tillegg har museene blitt mer profesjonelle i sitt arbeid med privatarkiver. Denne utviklingen har ført til et skrikende behov av økt kompetanse på formidling innenfor arkivsektoren. Noen få har ansatt arkivpedagoger, men hos de aller fleste er det arkivarene som tar hånd om formidlingsarbeidet på egen hånd.

Arkivutdanningen i de Nordiske landene har ligget etter utviklingen i andre land det er naturlig å sammenligne oss med. Men de siste årene er flere utdanningstilbud etablert eller er under etablering, både som bachelor- og masterutdanning eller som etter- og videreutdanning (EVU).

Landslaget for lokal- og privatarxiv (LLP) er en arkivorganisasjon som arbeider for å fremme arkivfaget og arkivpolitiske spørsmål i Norge. I 2000 tok LLP initiativ til et kompetanseutviklingsprogram. Det resulterte i en studieplan i arkivvitenskap i 2005, der arkivformidlingsutdanningen var et av emnene. Det var ønske om at studietilbudet skulle være for hele Nor-

den. Det nordiske nettverket i arkivformidling har bidratt med viktige innspill og tips om litteratur. Arbeidet med studieplanen er støttet av ABM-utvikling.

Nytt studietilbud

Høsten 2009 starter studiet *Arkivformidling av historiske arkiver* ved Høgskolen i Lillehammer. Studietilbudet passer for arkivpedagoger, arkivarer og alle som ønsker å arbeide med arkivformidling, både de som er nyutdannet og de som har arbeidet med arkiver gjennom mange år.

I studieplanen heter det:

- Studiet gir grunnleggende kunnskap i formidling av arkiver ved bevaringsinstitusjoner.
- Det gir innsikt i teorier og metoder for å drive aktiv formidling, deriblant webpublisering.
- Videre tar studiet opp problemer og utfordringer knyttet til valg av materiale for publisering på papir og nett.
- Studiet vil gi innsikt i bestemmelser om copyright og personvern hensyn og drøfte etiske spørsmål i arkivformidlingen.

■ Jubileumsutstilling for Opplandsarkivet i 2006.

Foto Camilla Damgård/Maihaugen

Undervisningen dekker følgende 6 delemner:

1. Arkivformidling, teori og begreper

- Studiet vil ta opp emner rundt sentrale arkivbegrep. Hva er formidling, og hva ligger i begrepet tilgjengeliggjøring?
- Kommunikasjonsteori, pedagogiske prinsipper og fagdidaktikk. Er det ulike prinsipper som gjelder i forhold til valg av målgrupper?

2. Arkivaren som veileder

- Delemnet vil ta opp rollen arkivaren har i møte med publikum/bruker
- Ethiske spørsmål i arkivformidlingen

3. Utstillinger

- Delemnet vil ta opp arbeidet med utstillinger, fra idé til ferdig produkt, og problemstillinger knyttet mot faste, temporære og digitale utstillinger. Det vil bli satt fokus på design, layout, arbeid med tekst, utstillingskataloger, lyssetting og utstillingsteknikk.

4. Arkiv og pedagogikk

- Delemnet vil ta utgangspunkt i læreplanverket. Arkiv- og museumspedagoger vil formidle sine erfaringer. Den kulturelle skolesekken – hva betyr det tiltaket for arkivformidlingen? Hvordan utarbeider man et undervisningsopplegg?

- Studentene vil få i oppgave å utarbeide et undervisningsopplegg i et historisk tema

5. Historiefortelling

- Delemnet vil arbeide videre med kommunikasjonsteorier. Det vil legges vekt på:
- „Den gode historie“, levende-gjort formidling, rollespill, skriftlig og muntlig framstilling. Arkivformidling i et ABM-perspektiv.
- Delemnet vil også ta for seg „Hot Spot“, „Brudd“ og digitale fortellinger som formidlingsmetoder.

6. Digital formidling

- Delemnet vil ta opp ulike prob-

■ Fra Arkivenes Dag 2007.

Foto: Ole Flatmark/Norsk vegmuseum

lemstillinger knyttet til digital formidling, internettutstillinger, web 2.0 og tilgjengeliggjøring av kilder. Problemstillinger rundt webpublisering av kilder vil bli tatt opp: hva blir valgt ut og hvorfor? Hvilke konsekvenser får valgene? Hva velger vi bort ved å legge noen kilder ut på internett? Er det andre pedagogiske prinsipp for digital formidling enn for annen formidling? Emnet vil også ta opp copyright og personvern hensyn.

Studietilbudet er et Etter- og videreutdanningstilbud (EVU) og gis som et deltidsstudium. Det gir 30 studiepoeng. Studietiden er ett år med i alt seks samlinger á to dager. Hver samling vil ta opp ett delemne. Etter hvert delemne leverer studenten en arbeidsbesvarelse på ca fem sider. Eksamen er todelt og består av en skriftlig besvarelse på ca 24 sider og gjennomføres som en hjemmeeksamen over tre uker. Del to er utarbeidelsen av en nettutstilling eller et undervisningstilbud (inntil 20 sider).

Studentene kan ta hele studiet eller velge ett eller flere delemner. Studentene må ha gjennomført alle delemnene før de kan ta eksa-

men. Studieavgiften kan fordeles over to semester/to budsjettår.

Søknadsfristen er den 15. juni 2009.

For mer informasjon:

<http://www.hil.no/studier/content/view/full/13223#VisStudier>

Som emneansvarlig håper jeg på studenter fra hele Norden. Det er valgt forelesere fra flere av de nordiske landene. De som ikke har mulighet for å ta hele studiet er velkomne som delemnestudenter. Har dere spørsmål vedr. opplegget, ta gjerne kontakt:

marit.hosar@maihaugen.no ◆

Arkivleder ved Opplandsarkivet avd. Maihaugen og emneansvarlig for Arkivformidling av historiske arkiver ved Høgskolen i Lillehammer.

Ivar Fønnes

„Visjonen for regjeringens IKT-politikk på kulturfeltet er å gjøre mest mulig av samlingene i våre arkiv, bibliotek og museer tilgjengelige for flest mulig ved fremtidsrettet bruk av IK-teknologiske løsninger. Samlingene skal være søkbare og tilgjengelige på tvers av hele abm-feltet, og innholdet skal formidles på en brukerorientert måte.“

Slik presenterer den norske regjering sine overordnede mål i det som kalles en *nasjonal strategi for digital bevaring og formidling av kulturarv*. En stortingsmelding² med denne tittelen ble lagt fram 17. april i år og presentert av kulturministeren på en pressekonferanse samme dag. I følge statsråden er dette en av de tre viktigste meldingene han har lagt fram i denne stortingsperioden (2005–2009). Satsingen på digitalisering av kulturarv er et ledd i regjeringens arbeid med å innfri det såkalte kulturloftet – at bevilgningen til kulturformål skal trappes opp slik at den innen 2014 utgjør 1 prosent av statsbudsjettet. I følge statsråden

Fokus

på digital kulturarv

er kulturbudsjettet økt med 2 milliarder kroner i inneværende stortingsperiode, og det kreves ytterligere 2 milliarder for å nå målet på 1 prosent.

Sett fra Riksarkivarens synspunkt er dette svært positive signaler, selv når vi legger inn den skepsis som er naturlig i forhold til slike intensjonserklæringer. Regjeringen sier eksplisitt at formålet med meldingen er å realisere den visjonen som er presentert ovenfor, og dette skal skje ved å iverksette nye eller støtte pågående tiltak for digital bevaring, tilgjengeliggjøring og formidling.

Hva omfatter satsingen på digital kulturarv?

Meldingen favner bredt. På arkivsektoren omfatter den både digitalt skapt materiale og arkiver som er digitalisert fra papir og andre analoge medier. Og den presenterer strategier både for digitalisering, langtidslagring, presentasjon på nettet, digitale nettkataloger og nasjonale søketjenester. Følgende elementer er sentrale:

Langtidslagring: Arkivverket og Nasjonalbiblioteket skal være de sentrale operatørene innenfor abm-feltet og samarbeide om en nasjonal

løsning for langtidslagring av digital kulturarv. Det tas sikte på utstyrsanskaffelser for å øke lagringskapasiteten begge steder.

Digitalisering og presentasjon på nettet: Mens Nasjonalbiblioteket vil digitalisere alt nasjonalt biblioteksmateriale (norske bøker, aviser og film m.m.) i løpet av 20 år, vil Arkivverket nøye seg med ca. 10 % av sin arkivbestand i løpet av samme tidsperiode. Ser man på antall dokument sider, vil det likevel være Arkivverkets satsing som er mest omfattende. Om 20 år vil 10 % av bestanden utgjøre ca. 30.000 hyllemeter, hvilket er beregnet til ca.

270 millioner dokument sider. I meldingen gis det uttrykk for at departementet „støtter de ulike faglige tilnærmingene i Nasjonalbiblioteket og Arkivverket“.

Nettkataloger: Et viktig område som bør prioriteres, heter det i meldingen, er å sørge for gode digitale kataloger for alt. Dette skal sikre at brukerne får oversikt over hva som finnes, også det som ikke er digitalisert.

Nasjonale søketjenester: Det legges vekt på å utvikle både sektorspesifikke søketjenester og fellessøk på tvers av sektorer. De som legger ut materiale på nettet, må sørge for at

det kan nås og indekseres av felles søkemotorer. Arkivverket har gitt uttrykk for at dette er et svært ambisiøst mål som ikke vil kunne oppfylles for alle typer arkivmateriale uten en uforholdsmessig stor innsats på tilrettelegging av metadata. Likevel vil det være et mål også for arkivsektoren å gjøre det digitaliserte materialet mest mulig tilgjengelig for generelle søkemotorer.

Roller i den nasjonale strategien

Digitaliseringsmeldingen er svært tydelig på roller i den nasjonale strategien. Det operative ansvaret på det nasjonale plan legges til Arkivverket for arkivsektoren og Nasjonalbiblioteket for biblioteksektoren. Til sammen skal disse to også dekke lagringsbehovet for digitalisert kulturarv fra museene. ABM-utvikling (Statens senter for arkiv, bibliotek og museum) skal ikke ha operative oppgaver i digitaliseringsammenheng.

Arkivverket skal i tillegg til det som følger av arkivloven, ha ansvaret for nasjonale katalogstandarder og digitale løsninger for søking av arkiv på tvers av arkivinstitusjoner. Samlet sett tolker vi det slik at Arkivverket skal lede an i en nasjonal satsing på digital bevaring, tilgjengeliggjøring og formidling av arki-

ver. Denne tolkningen er bekreftet av politisk ledelse i Kulturdepartementet.

Departementet vil for øvrig opprette et eget råd for digitalisering bestående av sentrale aktører og med et særskilt mandat. Rådet skal bl.a. gi innspill til departementet.

Konsekvenser og oppfølging

Digitaliseringsmeldingen er ambisiøs, målrettet og tydelig på oppgaver og roller. Arkivverkets tildeles en rolle i den nasjonale strategien som er både spennende og utfordrende, og som på noen områder går ut over det vi har ansvar for og myndighet til i dag. Det er ingen tvil om at meldingen legger opp til en betydelig satsing på de fleste av de områdene som vi har definert som strategisk viktige i årene framover. Slik sett er meldingen svært positiv, sett med Riksarkivaren øyne.

Men tør vi tro på en slik satsing? Selv om det ikke sies noe eksplisitt om budsjettøkninger i meldingen, ligger det så mange føringer i selve teksten og i de signa-

ler som er gitt i presentasjonen, at det er all grunn til å forvente at kulturministeren har tenkt seg en betydelig opptrapping. Under normale omstendigheter ville vi stolt på dette.

Men situasjonen er ikke helt normal. Det er tredje gang på 10 år at regjeringen legger fram en stortingsmelding hvor man varsler betydelig opptrapping av statens bevilgninger til arkiv. Men så å si intet har skjedd. Er det mer grunn til å tro på det denne gangen?

Svaret på det må være at denne meldingen ikke gir noen mening uten at den følges opp med ressurser. Hele formålet med meldingen er å varsle en satsing på å gjøre kulturarven best mulig tilgjengelig for flest mulig. Meldingens funksjon er å støtte opp om de mål som allerede er formulert av de nasjonale institusjonene, og å klargjøre roller og ansvar i en nasjonal satsing. En slik melding kan man ikke legge fram uten å ha intensjoner om budsjettmessig oppfølging. ♦

¹ Arkiv, bibliotek og museer.

² Stortingsmelding nr. 24 (2008-2009): *Nasjonal strategi for digital bevaring og formidling av kulturarv*. En stortingsmelding er en melding fra regjeringen til Stortinget (nasjonalforsamlingen), hvor det redegjøres for regjeringens vurderinger og planer på viktige områder, og hvor Stortinget inviteres til debatt om den framlagte meldingen.

Nasjonalt nettverk

for arkivformidling etablert

I april ble et nasjonalt nettverk for arkivformidling lansert i Norge. Nettverket har startet en nettside med en blogg der alle interesserte kan bidra med informasjon, utveksle tanker og ideer, rapportere om gjennomførte arrangementer, diskutere hva som har fungert bra eller dårlig i gjennomførte prosjekter osv. Tanken er at nettstedet skal bidra til økt informasjonsutveksling og styrke kompetansen på arkivformidling. Nettverket skal også arrangere årlige workshops, kurs eller seminarer for de som arbeider med arkivformidling.

Nettverket er startet på initiativ fra Landslaget for lokal- og privattarkiver (LLP), med støtte fra ABM-utvikling. Alle som er interesserte kan melde seg inn i nettverket og skrive i bloggen!

Gå inn på: www.llp.no/formidling ♦
MP

Digitale drømmer

på Det fjerde norske arkivmøte i Bergen

Fukt er som kjent skadelig for arkiver, og kanskje for arkivarer også. Allikevel ble det fjerde i rekken av norske arkivmøter, i år avholdt i en av Norges våteste byer, Bergen. Temaet for årets møte var „den digitale drømmen“, og værgudene må ha vært svært så interesserte i digitale drømmer, for ikke en eneste dråpe regn falt i løpet av de tre dagene konferansen varte.

Under 1166 lyspærer i Grieghallens foaje, samlet 350 deltakere seg med bakgrunn fra både arkivdepot og arkivdanning i offentlig og privat sektor. Vi ble ønsket velkommen av ordfører Gunnar Bakke (FrP) og deretter ble konferansen åpnet av departementsråd Kristin Berge. Berge knyttet forbindelsen mellom våre digitale drømmer og stortingsmeldingen om digital bevaring, som ble lagt frem uka før. Meningene om meldingen var naturlig nok ulike, men de fleste var positive, og mange av foredragene handlet nettopp om strategier for digital bevaring og formidling av kulturarven.

Første dags foredrag skulle ligge som grunnlag for konferansens fire hovedtemaer: Tilrettelegging av informasjon, kompetanse og ut-

■ Flere av foredragsholderne kom fra andre institusjoner enn arkiv. Professor Ingvar Wilhelmsen holdt konferansens morsomste foredrag – om det å bekymre seg unødvendig.

Foto: Jean-Philippe Caquet.

vikling, digital informasjon og privatarkiver. Det kom forelesere fra både Danmark og Storbritannia, men for oss var høydepunktet Arvid Esperø som snakket om Norsk Pop- og Rockmuseum i Trondheim med en entusiasme og fremtidsvyer som sikkert gjorde flere

enn oss misunnelige. Deres formidlingsløsning på Internett med løsninger fra 3D spillteknologi, der brukeren styrer en „avatar“ i et virtuelt univers på jakt etter opplevelser, er formidling på en ny og spennende måte, som sikkert vil nå mange nye brukergrupper. Her har nok hele abm-sektoren noe å lære.

Etter litt avslapping på ettermiddagen holdt ordføreren i Bergen en høytidelig mottagelse i Håkonshallen. Etter mottakelsen spiste vi en bedre middag på Moder India (kan absolutt anbefales for alle fremtidige bergensturister) og så bar det ut for å nyte den nydelige vårvelden før vi falt til ro med fuglekvisper og skarpe-r surrende utenfra.

Etter frokost på hotellet var det på'n igjen. I dag sto parallellsesjoner på programmet, og vi hadde valgt hver vår; privatarkiver og tilrettelegging av informasjon. Begge sesjoner inneholdt interessante og gode foredrag. Først ut i sesjonen om privatarkiver var Høyres Erna Solberg. Deretter fulgte Hilde Sandvik som snakket om mediene og arkivene. Foredraget ga oss innsikt i journalistenes bruk og syn på arkiver generelt og vi tok

Jean Philippe Caquet og Knut Arild Knudsen

derfra med oss mange nyttige tips om hvordan man forholder seg til de på „den andre siden“. Utover dagen kom flere foredrag om arkivdanningen i flere forskjellige sektorer, som bank, olje og misjon, og vi fikk vite mye vi ikke visste fra før.

I parallellsesjonen „Tilrettelegging av informasjon“ spente temaene for foredragene vidt. Marianne Sætre fra Snøhetta arkitekter fortalte oss hvordan de tenker når de utformer formidlingsbygg og Katariina de Brisis presenterte kulturdepartementets IKT-strategier. Flere andre foredrag ga oss nyttige tips om hvordan vi bedre skal nå våre brukere, deriblant et av Arne Skivenes som var veldig spennende. Han la frem tanker om hvordan vi ved hjelp av internett kan trekke veksler på brukernes egen kompetanse. Hans hovedpoeng var at man må inkludere brukerne aktivt, og invitere dem til å dele sine kunnskaper på våre nettsteder gjennom dugnad. Wikipedia er et kjent eksempel, men han viste også til hvordan flere organisasjoner, bla NASA, bruker internettbrukere til å hjelpe dem å kartlegge kratre på Mars.

Etter lunsj samme dag var det

■ Det var tett mellom foredragene på Det fjerde norske arkivmøte i Bergen, litt snakking i pausene ble det likevel tid til.
Foto: Knut Arild Knudsen.

tid for årsmøter i Norsk Arkivråd og Landslaget for lokal- og privatarxiv. Samtidig ble utkastet til Arkivverkets strategiplan for 2010–2014 presentert for de ansatte i Arkivverket. Den er fortsatt under utvikling, men det kan vel røpes at i utkastet er innsatsområdene digital tilgjengelighet, digital bevaring og digital arkivdanning. Deretter var det tid for byvandring, omvisninger på forskjellige museer og depotinstitusjoner i Bergen by. Selv valgte vi å rømme utendørs i det flotte været og gikk vi en lang tur oppover mot Fløyen. Vi kom ikke helt opp, da vi tok et par feil svinger underveis, men var fornøyd med å ha fått sett

så mye av Bergen, kanskje Norges flotteste by, på denne vakre vårdagen.

Deretter bar det hjem til hotellet, et langt bad og så på vei til festmiddag. Her ble vi traktert med nydelig operasang av sjarmerende bergensjenter, en deilig middag og god vin. Nei, banketten var det ingenting å si på, og man fikk god mulighet til å gjøre seg opp nye bekjentskaper. Vi har alltid fått høre at det sosiale er det viktigste ved slike konferanser, så vi gjorde vårt beste. Det er vel bare å innrømme med en gang at det ble en sen kveld ... eller tidlig morgen.

Følgen måtte bare bli at det var

hardt å komme seg opp morgenen etter, men det gikk da på ett vis. Frokost, utsjekking og rett over på nye parallellsesjoner. Konferansens høydepunkt kom for oss etter lunsj, da årets gjesteforeleser, Ingvar Wilhelmsen, holdt ett usannsynlig morsomt og tankevekkende foredrag om det å bekymre seg unødvendig. Wilhelmsen er en av Norges fremste ekspert på hypokondri, og fortalte hvordan han i sin praksis behandler klienter som sannsynligvis (eller skal vi si forhåpentligvis) bekymrer seg mer enn den jevne arkivar. Vi håper og tror at mange tok med seg det som ble sagt der hjem igjen og la igjen bekymringene sine i Bergen. Hele konferansen ble avsluttet av Riksarkivar Ivar Fønnes og direktør i ABM-utvikling Leikny Haga Indergaard, som snakket om den nye digitaliseringsmeldingen.

Nei, dette var ett flott gjennomført arrangement, med spennende foredrag fra internasjonale størrelser, og vi retter en stor takk til arrangørene, ABM-utvikling, Kommunalt Arkivfaglig Forum, Landslaget for lokal- og privatarkiv, Norsk Arkivråd og Riksarkivaren. Takk for at dere skaper en arena der vi i „bransjen“ kan møtes for å utveksle erfaringer og tanker og ha det hyggelig sammen. Vi dro hjem fra en både hyggelig og lærerik konferanse. Noe slitne, men også mer oppglødde, og vi gleder oss allerede til neste arkivmøte i Tønsberg eller Tromsø. ♦

Skribentene er arkivarer ved Statsarkivet i Trondheim.

Kommunikasjon

som formidlingstema

Riksarkivarens 4. formidlingskonferanse hadde kommunikasjon som tema. Konferansen ble avholdt 3. mars med ca. 60 deltakere fra hele landet.

Det var kommunikasjon på flere plan som ble diskutert – med publikum, media, samarbeidspartnere av ulike slag, og internt i formidlingsprosjekter. Hovedinnleder var Geir Lundestad fra Nobelinstituttet som snakket om kommunikasjon på globalt, nasjonalt og lokalt nivå.

Døveprest og personal- og kommunikasjonsrådgiver Ingunn Hagen fra Con Moto as tok for seg fortellerteknikk og ga til beste råd og vink, samt en oppskrift for hvordan historier gjøres mest mulig interessante for publikum. Gunn Løwe i Riksarkivet summerte erfaringer fra Publikumsavdelingens omviserseminar i vinter, mens informasjonssjef i Oslo kommune, Erik Hansen, utvekslet erfaring om hvordan man takler pressen. Kommunikasjonsrådgiver Audun Farbrot fra BI er engasjert i Forskningsdagene og fortalte om hva som skal til for at slike dager blir vellykkede. Prosjektleder i Wergerland 2008, Einar Solbu, gikk inn på sine erfaringer med samar-

Tine Berg Floater

beidsprosjekter mellom kulturinstitusjoner og hva som gjorde fjorårets jubileumsarrangement til en suksess.

Deltakerne gjennomgikk et gruppearbeid med fokus på samarbeid og kommunikasjon mellom institusjoner og informasjonsbehov på ulike nivå. Og til slutt ble det også i år en formidlingsoverraskelse.

Neste år er det femårsmarkering for konferanseserien. Temaet da blir kreativitet i arkivformidlingen. Velkommen tilbake i mars! ♦

Skribenten er Underdirektør i Riksarkivet.

Spor gjennom ingenmannsland

– nyskapende arkivteater for ungdom

Maria Press

Hvordan forteller man for ungdommer hva arkiv er? Og hvordan får man dem til å bli inspirert til å lære om historie og kildebruk? Jo, man spiller teater for dem – i arkivet!

I Arkivsenteret på Dora i Trondheim ble det 2.–8. mars i år satt opp et vandreteater for skoleungdom, med tittelen „Spor gjennom ingenmannsland“, der arkiv og historie ble formidlet på en ny og banebrytende måte. Skoleelevene ble i løpet av forestillingen tatt med på en vandring rundt om i Dora og i Arkivsenteret. Dora er en u-båtbunker fra 2. verdenskrig, – altså et fysisk kulturminne – der Arkivsenteret og andre kulturinstitusjoner i dag holder til. I forestillingen utspilte seg flere ulike historier – alle med utspring i arkivmateriale og mange med tilknytning til 2. verdenskrig. Elevene fikk møte tatere, bygdevektere, motstandsmenn og NS-folk fra krigens dager, ungdommer som hadde problemer med kjærligheten, skolen eller sine foreldre – for å nevne noe. De mange ulike historiene hadde noen felles røde trå-

■ Deler av forestillingen fant sted i arkivmagasinene.

Foto: M. Press.

der, og alle historiene ble elegant oppsummert på slutten. I forestillingen ble elevene „lurt“ til å lære en masse om historie og arkiv,

men samtidig var forestillingen et frittstående verk med høy kvalitet, og med aktuell relevans for ungdom.

■ Elevene i referansegruppen ga innspill mens skuespillerne improviserte fram scener.

Foto: M. Press.

Kompleks og nyskapende arbeidsprosess

Det var ikke bare forestillingens form som var nyskapende. Også arbeidsprosessen som førte fram til forestillingen representerte noe helt nytt. Forestillingen vokste fram som et samarbeid mellom arkivarer, skuespillere, dramapedagog, regissør, tekstforfatter og en referansegruppe bestående av en 8.klasse. Regissøren og dramapedagogen ledet arbeidet. De hadde innledende møter med referansegruppen og fikk gjennom skriveøvelser innblikk i hvilke temaer elevene var opptatt av sin hverdag. Samtidig bestilte dramapedagogen dokumenter fra arkivene som in-

neholdt historier, eller fragment av historier, som man trodde kunne utvikles til teaterscener med interesse for ungdom. Det overgripende temaet for historiene var „det ufortalte, det usagte og det uformulerte“. Skuespillerne laget improvisasjoner med utgangspunkt i arkivmaterialet, forfatteren skrev utkast til dialoger på løpende bånd, og ungdommene fikk ved flere anledninger være med på å videreutvikle scenene og komme med innspill. En slik teatermetode, som bygger på improvisasjon og dialog, kalles for „devised theatre“. Ettersom forestillingen under den 6 uker lange utviklingsperioden hele tiden var i endring, fikk arkivarene med

jevne mellomrom også nye ønsker om arkivmateriale som kunne belyse ny problematikk. Av og til fikk skuespillerne også små historiske „forelesninger“ fra arkivarene for at de skulle kunne forstå og kontekstualisere arkivmaterialet. Under øvingsperioden holdt skuespillergruppen til i Arkivsenteret. Det var intensive og meget lærerike dager for alle involverte. Den komplekse arbeidsmetoden med møter over faggrensene var lærerik og givende for alle parter, og betydde mye for at forestillingen ble slik den ble.

Forestillingen ble kjøpt opp av kommunenes „Den kulturelle skolesekken“ og ble vist for 24 skole-

klasser. På hver forestilling fikk 100 elever plass. De ble delt opp i fire grupper som gikk hver sin løype. Alle løypene var litt forskjellige, men flere scener var de samme for alle. Forestillingen tok en drøy time, og elevene så ut til å være 100% konsentrert hele tiden – det var tydelig at vi traff målgruppen godt! Vi fikk dessuten mange positive tilbakemeldinger fra lærerne, som bl.a. syntes at de hadde lært mye om både historie og arkiv gjennom forestillingen.

Historikere og dramatikere har mye til felles

Vi utviklet også et pedagogisk oppfølgingsmateriale som ble delt ut til skoleklassene etter forestillingen. Her hadde vi kopiert opp noen av de kildene som forestillingen bygget på, og til dem hadde vi laget oppgaver. Da vi arbeidet med oppgavene oppdaget vi at dramatikere og historikere har mye til felles! Begge yrkesgruppene anvender seg av innlevelse og empati for å forsøke å forstå hvordan personer kan ha agert i en gitt situasjon, i fortid eller nåtid. Vi laget oppgaver der innlevelse i kildene og deres hovedpersoner ble sentral, og her føler vi virkelig at vi har utviklet

■ Hendelser fra 2. verdenskrig forekommer flere ganger i forestillingen. Her gjemmer motstandsbevegelsen seg unna NS-menn. Foto: M. Press.

noe nytt på arkivpedagogikkens område.

Vi har laget en nettside med informasjon om forestillingen og arbeidsprosessen bak den. Her ligger også det pedagogiske materialet som PDF-fil. (www.arkivsenteret.no)

Mer samarbeid i framtiden

Prosjektet „Dora devised“, ble ledet av dramapedagog Lene Helland Rønningen og regissør Erik Schøyen, begge frilansere. Statsarkivet i Trondheim var prosjekteier, og øvrige prosjektdeltakere var IKA-Trøndelag, NTNU Universitetsbiblioteket og Trondheim byarkiv – alle fra Arkivsenteret i Trondheim. Prosjektet var finansiert av Norsk kulturråd, Trondheim kommune og Fond for utøvende kunstnere.

Trondheim kommune har signalisert at man ønsker å gjenoppta forestillingen til høsten, og på nytt vise den gjennom Den kulturelle skolesekken – denne gangen for

1000 ungdomsskoleelever. Forestillingen skal også settes opp i omarbeidet versjon for videregående skole til høsten, og den vil også bli vist for arkivkolleger på Nordiske arkivdager 2. september! Både vi i Arkivsenteret og dramapedagog ser mange muligheter for nye samarbeidsprosjekter fremover for formidling av arkiv gjennom dramatisk metode. Her tenker vi oss enten turnerende teaterforestillinger, eller kanskje turnerende arkivar og dramapedagog som tilbyr et opplegg med kombinert kilde- og dramaarbeid i skolen. Diskusjonene er allerede i gang! ♦

Arkivenes dag

i Norden

■ MYNDATEXTI

Mandag 2. mars ble det avholdt møte i den nordiske koordineringsgruppa for Arkivenes dag i det norske Riksarkivet. Møtet innebar erfaringsutveksling og planlegging for det videre arbeidet. Fellestema for 2010 er bestemt.

Arkivenes dag er i de fleste nordiske land nå et etablert arrangement med ulike aktiviteter i institusjonene. Publikumstallet er stabilt. I Danmark har man de siste årene slitt med kapasiteten, mye grunnet satsingen på Kulturnatten like før. Der vil det derfor bli tenkt annerle-

des fra 2010 dersom Arkivenes dag skal bestå. På Færøyene vil man i 2009 forsøke å arrangere dagen utenfor arkivinstitusjonen, for eksempel til et kjøpesenter for å nå nye målgrupper. De andre landene har godt etablerte arrangementer med utstillinger, omvisninger, foredrag og andre aktiviteter. Samarbeid mellom flere arkivinstitusjoner ser ut til å være et bra grep.

De nordiske nettsidene har de siste par årene støtt på enkelte tekniske utfordringer, og ABM-utvikling i Norge tar nå ansvaret for en

Tine Berg Floater

hovedside på nordisk nivå med lenker til de nasjonale sidene.

Hvert tredje år er det fellesnordisk tema for Arkivenes dag, neste gang i 2010. Temaet ble avgjort under møtet og vil bli annonsert under de Nordiske Arkivdagene i Trondheim i september.

Følg med! ◆

Skribenten er underdirektør i Riksarkivet.

Stadsarkivet i Reval (Tallinn)

har verkat i 125 år

Stadsarkivet i Reval firade sitt 125-årsjubileum med ett tyskspråkigt seminarium 13–14.10.2008 för inbjudna arkivkunder och vänner från Estland, Tyskland och Finland. För inläggen under seminariet stod en rad tyska forskare och anställda vid stadsarkivet, ledda av tf. arkivchef Lea Kõiv. I samband med seminariet publicerades även verket *Ex Archivo Civitatis*, med artiklar av såväl nuvarande som tidigare anställda om stadsarkivets historia, fram till 1950-talet. Stadsarkivet i Reval har många skäl att fira. Arkivet är av särskild betydelse för historieforskningen kring Baltikum och Norden, Hansan och Tyska Orden samt hela Östersjöområdet, vilket förstås beror på Revals dominerande ställning i Östersjöområdet och särskilt i Finska Viken under medeltiden och början av nya tiden.

Stadsarkivet, vars äldsta urkund är från år 1237, har upplevt många dramatiska skeden – i synnerhet under andra världskriget och även senare. Den 7 oktober 1990 är ett viktigt datum i arkivets historia och samtidigt slutpunkten för en resa som vidtagit 46 år tidigare. Den dagen kl. 14 återbördades det länge saknade arkivmaterial som de tys-

ka ockupationsmyndigheterna i juni–juli 1944 förde med sig: två tredjedelar av stadsarkivets äldsta handlingar, vilka förvarades i estniska statsbankens kassavalv. Materialet packades i kistor och fördes till slottet Schlodien i Ostpreussen (nu Kaliningradområdet), och en smärre del till statsarkivet i Troppau (nu Opava i tjeckiska Norra Mähren och Schlesien), för vidare transport av allt material, redan i december 1944 till en saltgruva i Grasleben nära Helmstedt. Amerikanska trupper ockuperade Grasleben i april 1945; sommaren 1946 transporterades materialet till Goslar och 1953 vidare till Göttingen. Därifrån överfördes det till Bundesarchiv i Koblenz 1978. Tyske förbundskanslern Helmut Kohl och sovjetiske generalsekreteraren Michail Gorbatjov avtalade preliminärt i oktober 1988 i samband med Kohls besök i Moskva om ett återbördande av materialet. Efter långa förhandlingar utväxlades noterna om projektet 13.6.1989 på utrikesministernivå, och det slutgiltiga protokollet undertecknades 2.10.1990 i Koblenz. För Sovjetunionens del undertecknades det av chefen för historiska institutionen vid estniska vetenskapsakade-

Raimo Pohjola

min Raimo Pullat och chefen för stadsarkivet i Reval, Jüri Kivimäe. Det var fråga om ett veritabelt bytesavtal; Tyskland återfick i gengäld de delar av hansastäderna Bremens, Hamburgs och Lübecks arkiv vilka efter av kriget förts till Moskva.

Den handhavare av staden Revals rådsarkiv, som ursprungligen kallats aktuarie, kom från mitten av 1700-talet att också benämnas arkivarie. I början av 1800-talet fogades beteckningen registrator till arkivarietiteln. Arkivarierna var enligt tidens sed ofta jurister, som kunde avancera ända till rådmän. Bland arkivarierna och de personer som använt arkivet tog seminariet speciellt upp Friedrich Georg von Bunge och Thomas Wilhelm Greifenhagen.

Tiina Kala behandlar i en artikel i verket *Ex Archivo Civitatis* pionjären inom utgivningen av källor till Baltikums historia Friedrich Georg von Bunge. Denne tyske jurist och rättshistoriker utnämndes efter studier bl.a. i Dorpat till syndicus vid rådet i Reval år 1843. Innehavaren av denna tjänst lydde under

stadens borgmästare och svarade för verkställandet av rådets beslut. Han var dessutom i regel rådssekreterare och hade därmed tillgång till rådets arkiv. von Bunge blev borgmästare i Reval 1844 och anses som den förste som uppmärksammade rådets arkivskatter. Han visade ett stort intresse för publicering av källor, och började efter utnämningen till syndicus ordna upp rådets s.k. gamla arkiv, ett material som sträckte sig från 1200-talet till 1561. Han kunde inte känna till proveniensprincipen och ordnade de sigillförsedda urkunderna enligt ett kronologiskt system som tillämpas än idag. *Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch nebst Regesten* utgör von Bunes viktigaste källutgåva. Han utgav de första sex delarna 1853–1873. Som titeln säger handlar det om urkunder i flera olika arkiv, men urkunderna i rådsarkivet i Reval var där av avgörande betydelse, enligt dr *Klaus Neitmann* från *Brandenburgisches Landeshauptarchiv*, som talade vid nämnda seminarium. von Bunge kallades år 1856 till det kejserliga civilkansliet i S:t Petersburg, och flyttade 1865 till Tyskland. *Urkundenbuch* fortsatte att utkomma och hade 1914 hunnit tillföras ytterligare nio delar.

Efter von Bunes avfärd från Reval avstannade ordnandet av stadsarkivet för flera år och det gamla arkivet glömdes bort. Det blev åter föremål för intresse efter de stora 'arkivfynden' i Revals rådhus 1875 och 1882 i samband med reparationsarbeten, som uppdagade mängder av medeltida urkunder, med sigill, samt akter från början av nya tiden. 'Fynden' resulterade i planer på en mer kontinuerlig vård av arkivet, i all synnerhet som rådet efter införandet av 1877 års stadslag berövats sin ställning inom stadens förvaltning och reducerats till en domstol. Stadsstyrelsen i Reval utsåg den 13 oktober 1883 läraren vid *Livländisches Landesgymnasium* i Viljandi dr Thedor Schiemann till innehavare av den nyinrättade stadsarkivarietjänsten. Reval fick därmed sin första vetenskapligt skolade arkivarie, som därtill hade en viss erfarenhet av arkivarbete.

Schiemann började med iver planera ordnandet och förtecknandet av rådets material, som dock inte längre kunde återställas i ursprungligt skick. Han bibehöll von Bunes ordning för sigillurkunderna, och tycks inte ha känt till proveniensprincipen, som lanserats i

Frankrike 1841 och i Preussen 1881. Kivimäe konstaterar sin artikel i *Ex Archivo Civitatis* att Schiemann gick in för ett system liknande den klassificering som Holtzingers verk i arkivlära 1883 pläderat för: indelning i sigillurkunder och akter. Materialet i stadsarkivet indelades i enlighet med Schiemanns system i tre delar: A. Volymer (Ämbetsvolym), B. Akter, C. Urkunder med sigill. Efterträdarna på stadsarkivarietjänsten Gotthard von Hansen och Otto Greiffenhagen utgav en katalog över rådets handlingar fram till 1800, *Katalog des Revaler Stadtarchivs I–III*, 1896 och 1924–26 på basis av Schiemanns klassificering (som iaktas än idag för det äldre materialets del). Att klassificeringen var användbar visar t.ex. det faktum att von Hansens katalog användes allmänt åtminstone i Finland ännu efter våra senaste krig. Den försågs då med anteckningar för hand om det material som förts till Tyskland.

Schiemanns i och för sig framgångsrika period blev kort. Han var markerat tysksinnad och lämnade Reval redan 1887 p.g.a. den tilltagande förryskningspolitiken. Schiemann flyttade till Tyskland,

■ Revals stadsarkiv verkar idag i renoverade utrymmen vid Tolligatan 6 i den gamla stadskärnan. Arkivet disponerar över de tre byggnaderna i mitten på bilden. Foto: Ervin Sestverk. Revals stadsarkiv

där han gjorde en ståtlig karriär som professor, konservativ politisk skribent, debattör samt inflytelserik påverkare av kejsar Wilhelm II. Försvaret av tyskhetens ställning i de ryska Östersjöprovinserna var en ledstjärna för honom.

Ytterligare två inlägg framhävde den betydelse som stadsarkivet i Reval haft för historieforskningen. Professorn i historia vid Universitetet i Toronto, Jüri Kivimäe, tog upp stadsarkivets ställning inom den forskning kring Hansan som bedrevs särskilt i slutet av 1800-talet. I Tyskland hade materialet i Revals stadsarkiv en avgörande betydelse för forskningen kring Baltikums historia noterade dr *Gert von Pistohlkors* från Göttingen. Den kom i hög grad att gälla Revals hi-

storia och det är sannolikt att *Ex Archivo Civitatis'* omdöme om den utländska forskningens kvantitativa och kvalitativa företräde framom den samtida i Sovjet-Estland är befogat.

De sista inläggen behandlade arkivets och arkivmaterialets öden under och efter andra världskriget. Förra avdelningschefen vid Bundesarchiv dr *Wilhelm Lenz* belyste materialets väg, från Grasleben till Koblenz; han svarade å ämbetets vägnar för Revalhandlingarna i Koblenz och har i flera artiklar belyst denna problematik. Enligt Lenz kan transporten till Tyskland ses som skydd av handlingar – men också som stöld av handlingar från ockuperade områden. Överföringen av Revalmaterialet till Tyskland

togs upp som en av flera åtalpunkter under Nürnberggrättegången. Tyskarna tog med sig även mycket annat material under reträtten från Östeuropa men Revals stadsarkiv och statsarkivet i Königsberg var de enda som hamnade i Västtyskland. Ett av motiven bakom transporten var viljan att bevara vittnesmålen om tyskhetens och den tyska kulturens inverkan på Östeuropa.

Lenz belyste även de utdragna förhandlingarna om återbördandet av arkivet. Sovjetunionens chargé d'affaires tog upp frågan i Bonn redan i december 1956 dvs. året efter upprättandet av diplomatiska kontakter mellan Sovjetunionen och Förbundsrepubliken Tyskland. Sovjetunionen hade efter kriget

kommit över en hel del tysk kultur-egendom, inte minst arkiven från Bremen, Hamburg och Lübeck. Bytet kunde dock genomföras först på 1980-talet, sedan den internationella spänningen avtagit. En annan förutsättning var att man i förbundsrepubliken enats om att stadsarkivet tillhörde uttryckligen Reval. Handlingarna mikrofilmades före återbördandet; filmerna förvaras i Marburgs Herderinstitut.

Stadsarkivets tf. chef Lea Kõiv och biträdande chef Juhan Kreem skildrade efterkrigstiden i Revals stadsarkiv (i Estland). Krigstiden belyses av Kõiv i två artiklar i *Ex Archiv Civitatis*. Stadsarkivet kunde 1937 flytta från allt trångare utrymmen i rådhuset till bättre vid Rüütligatan 8–10. Under åren mellan världskrigen hann arkivet utvecklas till en beaktansvärd forskningsinstitution, särskilt under Paul Johansens chefskap 1934–39. I krigets slutskede drabbades arkivet av ett hårt slag, då en brand förorsakad av de nattliga bombardemangen mellan den 9 och 10 mars 1944 ödelade arkivbyggnaderna vid Rüütligatan. Arkivets tjänstearkiv gick förlorat, liksom huvuddelen av de tyska privatarkiv vilka nyligen mottagits. Det värdefulla gamla ar-

kivet bevarades, eftersom det redan överförts till estniska statsbankens kassavalv.

Efterkrigstiden präglades av dyster stämning. Ovetskapen om vad som hänt med det material vilket tyskarna fört med sig tyngde förstås sinnena. Först 1947 stod det småningom klart att handlingarna befann sig i Grasleben i den brittiska ockupationszonen. Revals stadsarkiv fick i slutet av 1946 nya utrymmen vid Laigatan 40, efter en tid i temporära dito. Verksamheten återgick i gamla gängor och forskarsalen kunde året därpå åter öppnas efter tre års paus.

Arkivet utnyttjades dock inte i någon högre grad. Att det särskilt för utländska forskare var svårt att få tillgång till arkivet framgick av Juhan Kreems inlägg. Den förste utländske forskaren efter kriget var finländaren Jorma Ahvenainen, som sommaren 1960, under tre veckor samlade material för sin avhandling om den medeltida livländska spannmålshandeln. Han blev sedermera bl.a. professor vid universitetet i Jyväskylä, och har i verket *Ex Archiv Civitatis* bidragit med intressanta hågkomster. Som ett sent tack för all hjälp donerade Ahvenainen Kulturhistoriskt Lexi-

kon för Nordisk Medeltid (22 delar) till arkivet.

Stadsarkivet i Reval har således orsak att fira. Det har utstått svåra tider, men har nu utrymmen i tre renoverade historiska byggnader i Gamla staden, vid stadsmuren (adress: Tolligatan 6). På känt vis börjar arkivutrymmena dock tryta. Bestånden uppgår i dag till 5,6 hyllkilometer och personalen till 28 anställda. – Nordisk Arkivnyt framför sina försenade gratulationer till Revals stadsarkiv. ♦

Skribenten är f.d. arkivråd vid Finlands riksarkiv och numera pensionär.

Publikationer från projektet kring krigsfångar och utlämnade 1941–55

Det projekt som utrett mortaliteten bland fångarna i de finländska krigsfångslägren, överlåtelseerna av personer till Tyskland och personutväxlingarna med sistnämnda rike, och överlåtelseerna av personer efter kriget till Sovjetunionen har många gånger presenterats i denna tidskrift (se NA 3/2004 s. 107, 2/2005 s. 77, 1/2007 s. 30 och 1/2008 s. 14). I anslutning till projektet har flera publikationer utgetts på finländska förlag, och därmed i regel inte varit tillgängliga för en vidare internationell läsekrets.

År 2008 utgav Riksarkivet publikationerna *POW Deaths and People handed over to Germany and the Soviet Union in 1939–55. A Research Report* (ed. Lars Westerlund) & *Sotavangit ja internoidut. Prisoners of War and Internees. A Book of Articles* (ed. Lars Westerlund). De består av artiklar som mångsidigt belyser den tematik som det nu avslutade projektet utrett.

I det förstnämnda verket utreder en rad finländska forskare mortaliteten bland krigsfångarna under det s.k. fortsättningskriget 1941–44, det olagliga dödandet av krigsfångar och krigsfångtrafiken till och från Tyskland under nämnda

da krig samt den repatriering av sovjetiska krigsfångar som faktiskt pågick ända till 1955. Verket har utgetts i elektronisk form av Riksarkivet och hittas på webbsidan http://www.narc.fi/Arkistolaitos/a/tiedostot/PDF/POW%20deaths_web.pdf

Det senare synnerligen digra verket (571 sidor) är en artikelsamling, där finländska, ryska, norska, tyska och polska forskare belyser frågeställningar kring krigsfångenskap i allmänhet, och de tyska krigsfångslägren i Finland och Norge i synnerhet. Behandlingen av olika etniska krigsfångegrupper utreds, liksom av mer specifika grupper (i detta fall finländska flygare i sovjetiska fångläger). En artikel tar upp det finländska, norska och svenska Röda korsets passivitet i frågan om de sovjetiska krigsfångarna.

En grupp som tenderar att glömmas bort i detta sammanhang är de internerade, vilka exemplifieras av polska internerade i Finland 1940–41 och finländska internerade sjömän, på olika håll i världen. Repatrieringen av sovjetiska krigsfångar från Norge utreds, liksom återbördandet av två generaler, från Finland. Den ena, general Kir-

Pertti Hakala

pitjnikov, blev krigsfånge 1941 och den andre, general Severin Tsesarevitj Dobrovolskij, en vitryske emigrant, överläts till Sovjetunionen 1945.

Också denna artikelsamling har utgetts i elektronisk form och hittas på Riksarkivets webbsida, se: http://www.narc.fi/Arkistolaitos/a/tiedostot/PDF/sotavangit%20ja%20internoidut_web.pdf ◆

Karl Håkan Axelsson (1958–2009)

in memoriam

Beskedet om Ålands landskapsarkivarie Håkan Axelsson bortgång den 1 mars 2009 i en plötslig sjukdomsattack har mottagits med förstämning på många håll, inte bara i landskapet Åland, utan även öster och väster om Bottniska Viken. En man med många järn i elden och ett livligt intresse för också mycket annat än arkivfrågor är oåterkalleligen borta.

Håkan Axelsson växte upp i Söderbärke i Dalarna. Han studerade i Uppsala och Stockholm, och gav sig därefter in på arkivbanan. År 1985 blev han kommunarkivarie i Fagersta, symptomatiskt nog inte långt från sin hembygd. Efter en rad projektanställningar, vid sjöfartsmuseet i Göteborg (1988–89) och Värmlandsarkiv (1989) m.fl., blev han vikarierande chef för svenska Riksarkivets nationalregister över enskilda arkiv (1990–91). Håkan Axelsson blev 1991 utnämnd till arkivchef vid Näringslivsarkiv i Norrland och skötte denna tjänst i 12 år; samtidigt undervisade han i arkiv- och informationsvetenskap vid Mitthögskolan och hade flera konsultuppdrag.

Till Åland kom Håkan Axelsson sommaren 2003, i och med utnämningen till landskapsarkivarie. Ålands landskapsarkiv hade under föregångaren Bjarne Henrikssons tid kommit att sacka efter, i första hand inom det adb-relaterade fältet, såväl inom arkivbildning som

tillgängliggörande, men efterträddaren tog raskt och energiskt itu med arkivbildningsplanerna och beredandet av en separat arkivlag för landskapet Åland. Landskapsarkivet fick en webbsida (www.arkivet.aland.fi), där de förteckningar som uppgjorts skulle läggas ut i digital form; slutförandet av detta projekt kom han tyvärr inte att få se. Med sin gedigna erfarenhet av företagsarkiv var Håkan Axelsson på det klara med de åländska rederiarkivens betydelse; sommaren 2008 visade han stolt upp Rederi Ab Sallys (ett av rederierna bakom bl.a. Viking Line) välordnade arkiv.

Någon stillsam eller ödmjuk människa var dalmasen Håkan Axelsson inte. Han sade vad han tyckte på sitt bullriga sätt, vilket inte alltid uppskattades i ett land där *lagom* blivit ett honnörsord. På

Pertti Hakala

Åland var han uppskattad av såväl chefer som underlydande. Håkan Axelsson intresserade sig också för det övriga Finlands arkivväsande och var mån om goda kontakter österut. Han såg fram emot det landsarkivariemöte som skulle hållas på Åland i sommar, och som nu hålls i höst utan primus motor.

Kolleger och vänner när och fjärran hedrar minnet av Håkan Axelsson.

Per Jansson

i pension

■ Per Jansson avtackas i Diplomatiets bibliotek i Riksarkivet, Marieberg.

Foto: Cecilia Nilsson.

Den 1 februari 2009 gick arkivrådet och chefen för tillsynsavdelningen i Riksarkivet Per Jansson i pension. Sin sista arbetsdag gjorde han dock redan i slutet på november. Per började sin arkivbana vid Landsarkivet i Uppsala, där han från 1970 tjänstgjorde som amanuens, och därefter som arkivarie.

Per Jansson föddes i Borlänge 1943 och tog studenten 1966 i Söderhamn. Efter fil.mag.-examen vid Uppsala universitet 1970 avlade han så småningom 1994 filosofie doktorsexamen i historia. Disputerade gjorde han dock redan

1982 på avhandlingen "Kalmar under 1600-talet: omland, handel och krediter". Därefter medverkade han även i bokverket Kalmar stads historia.

Anställdes på Riksarkivet 1984

Han anställdes 1984 vid Riksarkivets utrednings- och utvecklingssektion, först som arkivarie och därefter som förste arkivarie. Under tiden på den s.k. UU-sektionen arbetade han främst med utredningar och utbildning, och var bl.a. projektsekreterare och projektledare för det s.k. Norrbottenprojektet, som ledde fram till nya föreskrifter och allmänna råd, förteckningsplan, arkivbildningsplan och gallringsbeslut för den nya länsstyrelseorganisationen. Per deltog under 1980-talet även i en arbetsgrupp för att ta fram underlag till Arkivutredningen, liksom i en projektgrupp för översyn av Riksarkivets organisation.

År 1990 förordnades Per som byråchef vid Riksarkivets byrå för tillsyn och rådgivning, som sedan efter olika omorganisationer har blivit den nuvarande tillsynsavdelningen, som bland annat har till uppgift att verka för att myndigheterna på ett ändamålsenligt sätt fullgör sina skyldigheter enligt arkivlagen. Per behöll tjänsten fram till sin pensionering. Som chef var Per mycket uppskattad och omtyckt.

Gunnar Sundberg och Maria Nordström Jarnryd

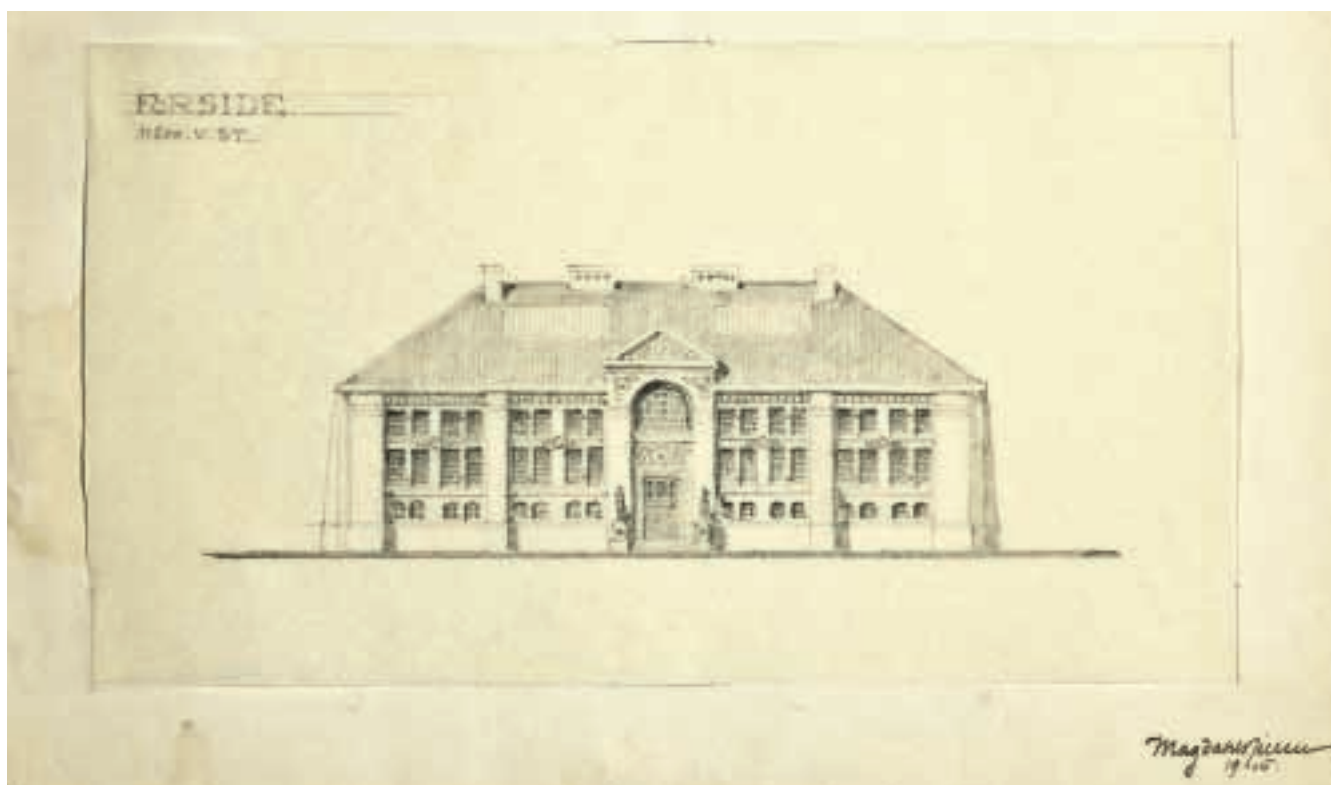

■ Foto: Ingmar Fröjd.

Valpen heter Morris

Som pensionär lär Per ha fullt upp. Han har en stuga i Lövsta i Uppland som ska målas om i sommar, fem barnbarn att busa med samt en alldeles nyinförskaffad hundvalp av rasen Jack Russell Terrier som lystrar till namnet Morris. ♦

Tegning af Arkivhuset i Reykjavík fra 1906

■ Johannes Magdahl Nielsens tegning af Arkivhusets (nuværende Kulturhus) facade. Udenpå huset blev der sat byster af forskellige digtere og historiske berømt heder fra fortiden. Huset er nederst på Hverfisgata i Reykjavík. Det blev taget i brug i 1909 og husede Landsbiblioteket og Landsarkiv (senere også, Museet og Naturhistorisk Museum). Som sidste samling, flyttede Arkivet endelig ud af huset i december 1998.

Foto: Helga Jóna Eiríksdóttir.

Hrefna Róbertsdóttir

I år er det 100 år siden, at det såkaldte Arkivhus blev bygget, et hus, som blev bygget til at rumme Landsarkivet (senere Islands Nationalarkiv) og Islands Landsbibliotek i 1909. Huset blev bygget på Hverfisgata i Reykjavík. Man havde store ambitioner ved udformningen af huset, og det blev tegnet af den danske arkitekt Johannes Magdahl Nielsen (1862–1941). Han var kongelig bygningsinspektør og blev slået til ridder af Dannebrog for sin restaurering af Kronborg i 1925.

Tegninger af huset er opbevarede i Islands Nationalarkiv sammen med forskellige andre arkivalier, som har forbindelse til bygningen af det og planen over området omkring. Her vises to tegninger, den ene af husets facade og den anden er grundplan af anden etage.

Samtidig med tegningen af Arkivhuset blev der udformet planskitser, da Arkivhuset skulle være den første offentlige bygning af mange på Arnarhóll-området. Der

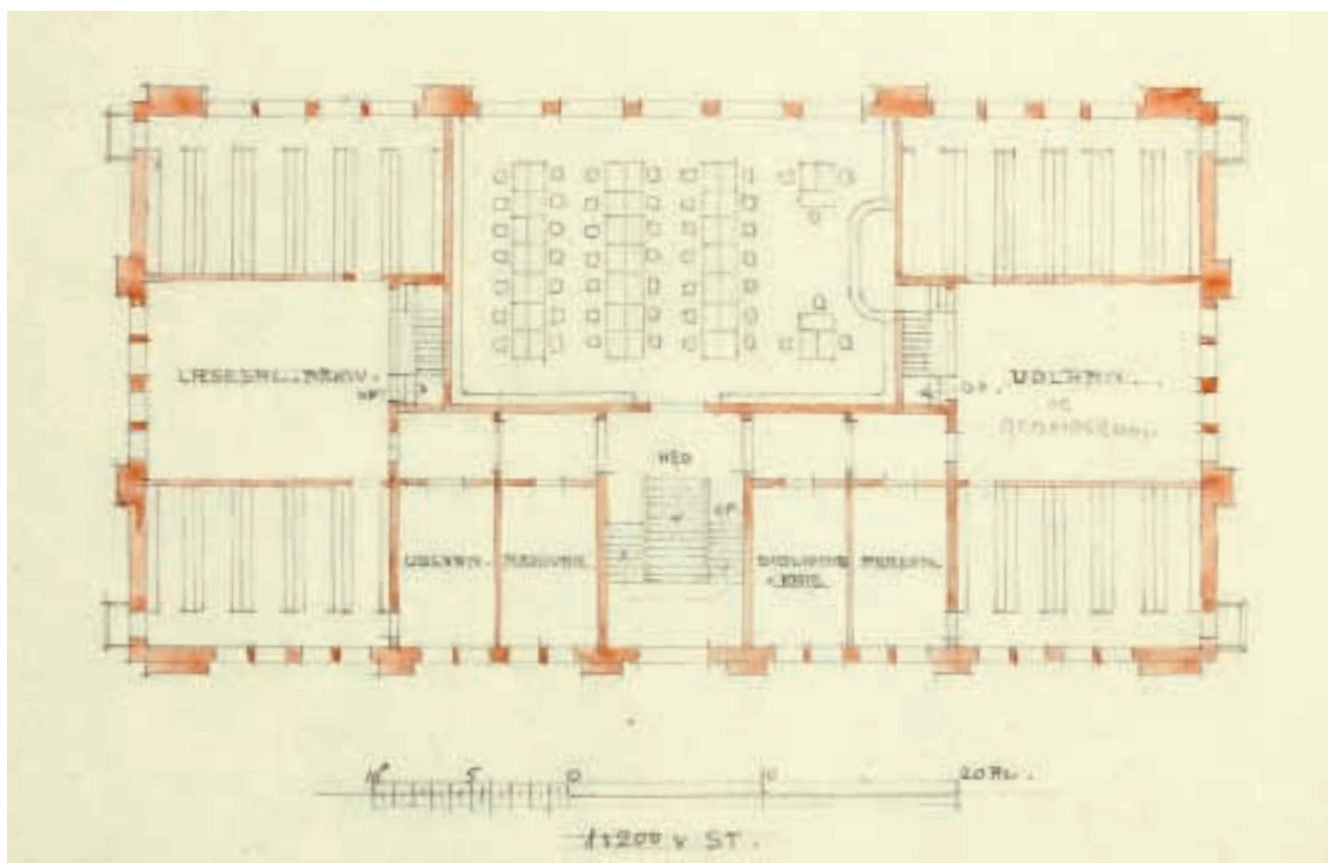
skulle alle de vigtigste statslige bygninger opføres. I Arkivhuset skulle der være arkiv og bibliotek, i museumsbygningen regnede man med at have museum, naturmuseum og kunstmuseum. Desuden skulle der være hospital, universitet og residentsbygning i nabolaget. Det blev aldrig til noget med museumsbygningen, og derfor fik oldsagssamlingen, naturmuseet og begyndelsen til kunstmuseet midlertidigt til huset i bygningen. De kom dog til at blive der længere end beregnet.

Islands Nationalarkiv har haft sit virke i 127 år, deraf var det placeret i Arkivhuset i 90 år. Nationalarkivets oprettelse regnes normalt fra år 1882, da der blev sendt meddelelse ud om oprettelsen af Islands Landsarkiv. Da var arkivet til huse på domkirkens loft. Der skulle landets embedsmandsarkivalier gemmes, men hver enkelt embedsmand var ansvarlig for sit eget arkiv. Dette ændredes i århundredeskiftet i år 1900, da den første arki-

var Jón Þorkelsson blev ansat. Så blev arkivet indrettet på Altingshusets loft. Samme år blev arkivet åbnet for offentligheden, ca. en time om dagen, tre gange om ugen.

Der skete en revolutionerende ændring i arkivets forhold og offentlighedens adgang til arkivalier, da arkivet flyttede til det nye Arkivhus vinteren 1908–1909. Huset var tegnet specielt til Landsarkivets og Landsbibliotekets virksomhed, lagerpladsen mangedobledes, der blev indrettet særlig læsesal for gæster og kontorer til medarbejderne.

Det var meningen, at Arkivhuset skulle være tilstrækkeligt stort til at dække Landsarkivets og Landsbibliotekets behov i et halv århundrede, men det begyndte dog at blive trangt noget før. Faktisk må man sige, at pladsen var blevet betydelig mindre midt i århundredets. I tresserne begyndte man at arbejde på forbedringer i lokaleforholdene for det stadigt voksende behov for tillægslagerplads. Lands-

■ Plan af 1. sal, hvor læsesalene var. Arkivets læsesal ligger til højre. Bibliotekets læsesal er større og ligger i midten for oven.

Foto: Helga Jóna Eiríksdóttir.

biblioteket flyttede i nybyggede lokaliteter i 1986. I en periode var det meningen, at Nationalarkivet forblev i huset, efter at Landsbiblioteket var flyttet, men sådan gik det dog ikke. Nationalarkivets kontorer blev vlyttet til Laugavegur 162 i

1987, men læsesalen blev fortsat benyttet til 1998. Nu bruges Arkivhuset som kulturhus, hvor der sættes mange forskellige udstillinger op og holdes receptioner. ♦

NORDISKE ARKIVDAGER 09

Trondheim, Norge

Royal Garden

2.-5. september

Informasjon og påmelding

www.nordiskearkivdager.no

Per Jansson går i pension.
Læs om det på side 107.
Foto: Cecilia Nilsson.

Indhold

Finländsk-rysk utställning om det autonoma Finlands tillkomst 1808–1820.....	59	Nytt nordisk studietilbud i Arkivformidling av historiske arkiver	88
<i>Pertti Hakala</i>		<i>Marit Hosar</i>	
Stramt økonomiskst læge for Arkivverket.....	61	Fokus på digital kulturarv.....	91
<i>Pertti Hakala</i>		<i>Ivar Fønnes</i>	
Pappershistorisk databas öppnad.....	62	Nasjonalt nettverk for arkivformidling etablert.....	93
<i>István Kecskeméti</i>		Digitale drømmer på Det fjerde norske arkivmøte i Bergen	94
Marinarkeologi och arkiv – ett aktuellt svenskt exempel.....	64	<i>Jean Philippe Caquet og Knut Arild Knudsen</i>	
<i>Ann Hörsell</i>		Kommunikasjon som formidlingstema	96
Riksregistraturet numera i digital form.....	69	<i>Tine Berg Floater</i>	
<i>Marie Lennersand</i>		Spor gjennom ingenmannsland – nyskapende arkivteater for ungdom	97
En tidsresa i Karlstad	71	<i>Maria Press</i>	
<i>Maria Nordström Jarnryd</i>		Arkivenes dag i Norden	100
Arkivernes møde i Egilsstaðir.....	72	<i>Tine Berg Floater</i>	
<i>Þorsteinn T. Másson</i>		Stadsarkivet i Reval (Tallinn) har verkat i 125 år	101
Revidering af håndbog for de islandske kommuners arkivering	74	<i>Raimo Pohjola</i>	
<i>Njörður Sigurðsson</i>		Publikationer från projektet kring krigsfångar och utlämnade 1941–55.....	105
Holger Danske likviderede 200 stikkere	75	<i>Pertti Hakala</i>	
<i>Peter Birkelund</i>		Karl Håkan Axelsson (1958–2009) in memoriam.....	106
Bevaring og indsamling af digitale private arkivalier i Danmark	79	<i>Pertti Hakala</i>	
<i>Peter Edelholt</i>		Per Jansson i pension	107
Nyt projekt i Statens Arkiver: Bevaringsplanlægning	81	<i>Gunnar Sundberg och Maria Nordström Jarnryd</i>	
<i>Jun Petersen Yoneyama</i>		Tegning af Arkivhuset i Reykjavík fra 1906	108
Da en fjerdedel af Grønlands arkivalier gik tabt.....	82	<i>Hrefna Róbertsdóttir</i>	
<i>Niels Frandsen</i>			
Slægtsregister og genforskning.....	84		
<i>Lena Nolsøe</i>			